

Claus Rønlevs bibliotek

Denne søgbare PDF-fil er downloadet fra min personlige hjemmeside www.ronlev.dk.

Digitaliseret efter aftale med Selskabet for Danmarks Kirkehistorie. PDF-filen er kun til ikke kommercielt brug.

Besøg www.ronlev.dk. Måske er der andre af mine mange tusinde artikler og scannede bøger, der har interesse.

Mange venlige hilsener

Claus Rønlev

Kirke
historiske
samlinger
1973

*Udgivet af Selskabet
for Danmarks Kirkehistorie
under redaktion af
Niels Knud Andersen
Leif Grane
Martin Schwarz Lausten*

G·E·C GADS FORLAG

KØBENHAVN

De danske nonneklostre indtil ca. 1250

Af Gina Gertrud Smith

I Hal Kochs artikel om de tidlige danske klostre, trykt i *Historisk Tidsskrift* 1936, affærdiges nonneklostrene med ganske få linier med den begrundelse, at vor viden om dem er ringe, og at de spillede en betydelig mindre rolle end mandsklostrene [1]. I den følgende artikel, der er den første samlede redegørelse for de tidlige danske nonneklostre, er det lidet stof, som eksisterer, samlet og søgt struktureret for om muligt at vise, om Hal Kochs opfattelse af nonneklostrenes betydning er korrekt.

Artiklen behandler kun nonnerne inden for de fire »gamle« ordener – benediktinerne, augustinerne, cistercienserne og præmonstratenserne, idet den fastsatte tidsgrænse ca. 1250 er ensbetydende med, at senere ordeners kvindeklostre lades ubeskrevet. Disses antal var i Danmark heller ikke betydeligt.

Det centrale afsnit i artiklen er afsnittet om nonneklostrenes terminus ante quem og deres ordensforhold. Afsnittene derefter behandler klostrenes forhold til omverdenen og det interne liv i klostrene, især ud fra skriftlige kilder. Det arkæologiske og bygningshistoriske materiale er for denne periode desværre meget dårligt. Til indledning er de fire ordeners historie i Danmark samt de væsentlige træk ved kvindeklostrene og dobbelteklostrene ganske kort ridset op.

Allehelgensklostret i Lund er formodentlig det første danske kloster for benediktinermunke, grundlagt i slutningen af 1000tallet [2]. Kort før 1206 trådte et generalkapitel for benediktinerne sammen i Lund. Vi har Innocens III's stadfæstelse af dets beslutning om, at Allehelgensklostrets abbed skulle være benediktinernes faderabbed i Danmark, og at der skulle afholdes generalkapitel hvert fjerde år [3], fulgt op af beslutningen på Laterankonciliet i 1215 om, at alle ordener efter cisterciensisk forbillede skulle organiseres med generalkapitler, der afholdtes

[1] *Historisk Tidsskrift* [HT] X:3, Hal Koch, De ældste danske Klostres Stilling i Kirke og Samfund indtil 1221. [Hal Koch 1936].

[2] Horskjær i *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder*. Kbh. 1956–. [KL] spalte 527–538.

[3] *Diplomatarium Danicum*. Kbh. 1938–. [DD] I:4 nr. 111.

med jævne mellemrum. Desværre ved vi ikke noget om, hvordan systemet har fungeret, men endnu i 1497 bekræftes lundeabbeden i sit embede som benediktinernes faderabbed og især som benediktinerindeklostrene i Lund stifts visitator [4]. Endnu et tegn på, at Danmark ikke stod uden for den reformbevægelse, som i begyndelsen af 1200tallet eksisterede i andre dele af Europa, er den række reformbestemmelser for benediktinerklostre, som under navnet »Regula St. Benedicti« findes i Jordebogshåndskriftet. Ifølge Ellen Jørgensen er de sandsynligvis en ufuldstændig kopi af pave Gregor IX's reformstatutter for benediktinerne fra 1237 [5].

De første augustinerkannikker i Danmark optræder ret hurtigt efter Ivo af Chartres reform. Allerede i begyndelsen af 1100tallet er de at finde som domkapitler i Viborg og Vestervig. De to nonneklostre er sandsynligvis begge grundlagt fra Viborg.

Cîteaux forsynede Danmark med de første cisterciensermunke, idet Herrevad i Skåne i 1144 blev grundlagt herfra. Fra Clairvaux kom cistercienserne i Esrom, tilkaldt af ærkebiskop Eskil. De tre danske cistercienserindeklostre synes at have været knyttet til Esrom og det fra Esrom grundlagte Sorø kloster.

Præmonstratenserklostre, der var for reformerede kanniker, blev i Danmark særlig indført i Skåne, hvor det første kloster stadfæstet af paven 1155 var klostret i Tommarp, et datterkloster til Prémontré. Ellers fandtes der kun præmonstratensere i Vendsyssel: Børglum domkapitel, som grundlagdes af præmonstratensere indkaldt fra Steinfeld, og dets datterkloster i Vrejlev, der var Nordens eneste præmonstratenserindekloster [6].

I 700tallet opstår der to grupper af religiøse fællesskaber for kvinder, nonneklostre, som i tidens løb ofte forfaldt til kanonissestiftelser, og kanonissestiftelserne. Mens nonnerne levede efter en klosterregel, aflagde løfter om kyskhed, fattigdom og lydighed samt strengt praktiserede fællesliv, fælleseje og askese, stillede kanonisserne sig tilfreds med et lettere religiøst liv med mindre talrige og tunge forpligtelser. De regulerede deres observans efter dekretter fastsat af bisperne (canones, hvorefter de kaldtes kanonisser; benævnelsen moniales, nonner, brugtes dog i den her behandlede tid også om kanonisser). Kanonissestiftelserne kaldtes ligesom nonnernes klostre abbatia, monasterium og

[4] Diplomatarium Diocesis Lundensis. V. Lund 1921 [DDL. V] nr. 367.

[5] Ellen Jørgensen, Regula St. Benedicti i »Kong Valdemars Jordebog« i HT VIII:1.

[6] Se note 2.

ecclesia, og deres leder abbatissa. Som for nonnerne krævedes fælles liv i sove- og spisesal, kyskhed og lydighed. Derimod aflagde kanonisserne ikke løfte om fattigdom, og de bevarede ejendomsretten over og indtægterne af deres godser. De kunne spise kød og have piger til personlig opvartning. Især beskæftigede de sig med uddannelse af unge piger og pleje af fattige og syge. De bevarede en udtalt klerikal karakter, og deres kirker var almindeligvis sognekirker.

I de følgende århundreder forfaldt mange kanonissestiftelser såvel som nonneklostre. De første reformeredes i 1000tallet og levede herefter som regel efter augustinerregelen. De sidste reformeredes ligeledes i 1000tallet efter Clunys sædvaner, men da de var svagere organiseret end deres ordensbrødre var de stærkt udsat for isoleringens talrige farer. Endnu mere blev de det, da de kvinder, der var ivrigst optaget af de monastiske idealer, i stedet for at blive benediktinere i 1100tallet valgte at blive cisterciensere. På denne tid er der således mange benediktinerindeklostre, som vælger at overgå til cistercienserregelen, idet det altid var muligt at overgå til en strengere regel [7].

Helt uafhængigt af cisterciensernes medvirken opstod der således nye kvindesamfund eller omdannedes ældre, som fulgte cistercienserregelen og klædte sig tilsvarende munkene. For at komme under de berømmede asketers sjæleledelse, for at få deres livsforhold reguleret af dem og for at kunne få del i ordenens særrettigheder, ønskede disse nye samfund at indkorporeres i ordenen. Hertil var generalkapitlet meget lidt villigt, men måtte dog en tid lang bøje sig. De første generalkapitelbeslutninger angående cisterciensernonneklostres forhold kommer i begyndelsen af 1200-tallet. I 1228 standsedes optagelsen af kvindeklostre ifølge en generalkapitelbeslutning, men i praksis var det muligt for nonnerne at blive indkorporeret i ordenen ved hjælp af verdslige herskere, prælaters og pavers indflydelse.

De kvinder, der ønskede at blive præmonstratenserinder, var i begyndelsen bedre stillede, idet de fleste tidlige præmonstratenserklostre var dobbeltklostre – hvad der selvfølgelig hænger sammen med denne ordens sjælesørgervirksomhed, mens man jo tager størst mulig afstand fra sjælesorgen inden for cistercienserne. Selv efter dobbeltklostrenes ophør grundlagdes der kvindeklostre, idet mandsklostrene beholdt ledelsen af kvindeklostrene. I 1198 blev byrden for stor for også præmonstratenserne, og generalkapitlet forbyder optagelsen af søstre i ordenen, en beslutning der stadfæstes af paven [8].

[7] Ph. Schmitz, *Histoire de l'Ordre St. Benoit VII*. Maredsous 1956. [Schmitz]

[8] H. Grundmann, *Religiöse Bewegungen im Mittelalter*. 2. udg. Darmstadt 1961. S. 175 f.

Meget ofte var det et problem for mandsklostrene at skulle tage sig af et nonnekloster. Vi ser det blandt andet af cisterciensernes forsøg på at hindre optagelsen af nonneklostre i ordenen; ville disse følge cistercienserregelen, stod det dem frit for, men cisterciensere måtte hverken være sjælesørgere eller visitatorer for dem [9].

Foruden sjælesorg og visitation havde nonneklostrene også brug for præster til gudstjenesterne og priorer, som kunne varetage deres forhold til omverdenen, økonomisk og juridisk.

En måde at løse dette problem på er dobbeltklostrene. Et dobbeltkloster består af et munke- og nonnesamfund, som har etableret sig på samme sted, men – naturligvis – ikke har samme klausur. Begge samfund følger samme ordensregel, og de står under fælles autoritet, enten abbedissens eller abbedens. Ofte har de to samfund fælles gods, og juridisk har de dannet en helhed. Kirken var som regel fælles.

I slutningen af 1000- og begyndelsen af 1100tallet genoplivedes dobbeltklostrene under indtryk af den asketiske og monastiske fornyelse, som markerer disse år. Imidlertid vender både Cluny og Cîteaux sig imod dobbeltklostrene, idet Clunys holdning til dobbeltklostre dog ikke var så absolut som Cîteaux'. Ph. Schmitz siger, at nok havde Cluny ikke accepteret egentlige dobbeltklostre, men det havde sat en prior ledsaget af en eller flere munke i spidsen for dets kvindeklostre [10]. Noreen Hunt skriver om det første cluniacensiske nonnekloster Marcignys forhold til prioriet, at kvinde- og mandssamfundet var helt adskilte, bortset fra at de delte kirke. Prioriet var som ethvert andet, kun havde det et vist ansvar og visse pligter over for nonnerne [11].

NONNEKLOSTRENES ORDENSFORHOLD TERMINUS ANTE QUEM:

Lund stift

St. Peder og Maria i Lund: Kirken står endnu. Den er oprindelig romansk fra ca. 1150. Der er rester af klostrets vestfløj og sydlige korsgang op mod kirken [1]. Gennem notitser i Liber daticus ved vi, at

[9] Edw. Ortved, Cistercieordenen og dens klostre i Norden I. Kbh. 1927 [Ortved] s. 142.

[10] Schmitz s. 51.

[11] Noreen Hunt, Cluny under Saint Hugh 1049–1109. London 1967. [Hunt] s. 189.

[1] Vilh. Lorenzen, De danske Klosters Bygningshistorie. [Lorenzen] X. Kbh. 1933. s. 280–289.

klostret har eksisteret før 1166 [2]. Formodentlig har det været nært knyttet til Allehelgensklostret, det eneste kloster for benediktinermunke i Skåne. Abbeden for dette kloster fik i 1497 bekræftet sin visitationsret over de tre skånske benediktinerindeklostre [3]. Da der kun er tre nonneklostre i Lund stift, har St. Peder og Maria kloster altså været et benediktinerindekloster.

Resumé: Benediktinerindekloster grundlagt før 1166.

St. Nikolaj og Maria på Bosø: Kirken, der oprindeligt var romansk fra sidste halvdel af 1100tallet, står endnu. Af klosteranlægget stammer østre fløj, der har ligget isoleret i forhold til kirken, fra romansk tid [4]. Ifølge et pavebrev fra 1182 10/2 kan klostret ikke være grundlagt senere end 1181, på hvilket tidspunkt grundlæggeren endnu var i live [5]. Fra det under St. Peder og Maria omtalte pavebrev og et senere pavebrev fra 1355 ved vi, at klostret var for benediktinerrinder [6].

Resumé: Benediktinerindekloster grundlagt før 1181.

Vor Frue i Børringe: Af kirke og kloster er intet bevaret [7]. Klostret må være grundlagt før 1233, da den første optegnelse fra Børringe kloster i Liber daticus er skrevet med en håndskrift fra første trediedel af 1200tallet [8]. På samme grundlag som for de to ovenfor nævnte klostre kan Vor Frue i Børringe betragtes som et benediktinerindekloster. Dette fremgår også af, at priorissen Estrid ved sin indtræden i klostret i 1262 ikklædte sig »Benedikts dragt« [9].

Resumé: Benediktinerindekloster grundlagt før 1233.

Roskilde stift

Vor Frue i Roskilde: Kirken blev oprindeligt bygget i frådsten i slutningen af 1000tallet. Ca. 1200 blev den udvidet i tegl, og kort efter fik den tårn. Senere gennemgik kirken flere ombygninger. Syd for kirken er der fundet spor af fløje og korsgang [10]. Ifølge Saxo er klostret op-

[2] Libri memoriales capituli Lundensis, ed. C. Weeke. Kbh. 1884–89. [LMCL]. S. 32 8/2.

[3] DDL. V nr. 367.

[4] Lorenzen X s. 290–97.

[5] DD I:3 nr. 101. (I:3 set i manuskript på Litteraturselskabet).

[6] DD III:4 nr. 332.

[7] Lorenzen X s. 298.

[8] LMCL s. 129 21/5.

[9] DD II:1 nr. 355.

[10] Lorenzen XI. Kbh. 1941. S. 198–207.

rettet ved Sven Nordmands gamle Fruekirke af provst Isak. Provst Isak optræder første gang i forbindelse med domprovst Hermans endeligt på et landemode ca. 1160, omtalt hos Saxo [11]. Desuden finder vi provst Isak som medunderskriver ved to diplomer, det ene fra ca. 1158–77 til Esrom kloster, det andet fra ca. 1164–78 til Vor Frue kloster. Sandsynligvis er det den samme Isak, der som kannik allerede i 1135 skriver under på et privilegium til Skovkloster [12]. Absalons privilegium til klostret dateret 1164–78 nævner, at klostret er nyoprettet [13]. Vor tidligste helt præcise oplysning om klostrets eksistens findes i helgenlegenden om St. Margrethe, hvis *translatio*, det vil sige ligoverførelse, til Vor Frue kirke er tidsfæstet til 19/7 1177 [14]. Mod tidligere antagelse har klostret sandsynligvis tilhørt cistercienserordenen lige fra dets grundlæggelse. Formodningen om, at klostret skulle være grundlagt som et benediktinerindekloster, skyldes en *passus* i en pavebulle fra 1257 vedrørende nogle af klostrets kirker [15]. Heri påstås det, at klostret før generalkonciliet (i 1215) er gået over til cistercienserne, og det får lov til at beholde de kirker, som det fik, før det blev cisterciensisk. Niels Skyum-Nielsen har imidlertid gjort opmærksom på, at det var ganske sædvanligt i det pavelige kancelli at benytte en udformning som ovenfor anført ved udstedelse af privilegier til cistercienserklostre for at omgå denne ordens strenge forbud mod, at klostrene må eje møller, landsbyer eller kirker [16]. Da Vor Frue kloster i Roskilde sandsynligvis er blevet grundlagt kort tid efter, at sørømnene blev cisterciensere, er der ingen grund til at antage, at klostret først var benediktinsk for derefter at blive et cistercienserindekloster. I øvrigt finder vi nøjagtig de samme formuleringer i et pavebrev fra

[11] Saksens Danesaga I, oversat af J. Olrik. Kbh. 1908–09. [Sakse] s. 59 f.

[12] DD I:2 nr. 132, 163 og 64. Ifølge registret til DD I:2 er der dog i disse 3 breve ikke tale om den samme Isak. Troels Dahlerup hævder i *Det danske sysselprovsti i middelalderen*. Kbh. 1968. [Dahlerup] s. 28, at Isak i alle tre breve er den samme.

[13] DD I:2 nr. 163.

[14] *Danske Helgeners Levned I–II*, oversat af H. Olrik. Kbh. 1893–94. [DHL] II s. 371 f.–DD I:3 nr. 87 note.

[15] DD II:1 nr. 234.

[16] *Danmarks Riges Breve [DRB] I:4 nr. 114.* – Niels Skyum-Nielsen, *Kvinde og Slave*. Kbh. 1971, s. 120.

1250 for Roskilde Frue klostres datterkloster Bergen på Rygen, som har været for cistercienserinder lige fra begyndelsen [17].

Resumé: Cistercienserindekloster grundlagt før 1177.

St. Nikolaj og Vor Frue kloster i Slangerup: Der er rester af et kloster bygget tidligst omkring 1160 af munkesten på kampestensfundament. Øst for dette kloster er der imidlertid fundet frådstensmurrester [18]. Lorenzen mener, at disse godt kunne være rester af kongsgården, hvor Erik Ejegod ifølge Saxo skulle være født. Lige så nærliggende er det at henføre dem til et tidligere nonnekloster. Disse tidlige frådstensmure har sandsynligvis været rejst ca. 1100 samtidig med den frådstenskirke, der udgør det senere teglstensklostres nordfløj. Om denne kirke siger C. G. Schultz, at bygningens størrelse og mål vidnede om, at det allerede ved dens grundlæggelse havde været tanken at knytte en institution af særlig betydning dertil [19]. En sådan særlig institution kunne et nonnekloster have været. Vi ved fra en notits i Liber daticus, at Slangerup kloster eksisterede før 1200, og dette støttes af, at vi har flere breve til klostret fra abbed Vilhelm, der var abbed i Æbelholt kloster ca. 1175–1203 [20]. Klostret i Slangerup synes at have været nært knyttet til kongefamilien. Muligvis har det været grundlagt af Erik Ejegod, skønt Saxo ikke nævner det, men derimod nøje beretter om, hvorledes Erik Ejegod lod kirken opføre med altret over sit fødested og forsyne med relikvier af den hellige Nikolaj af Bari og en splint af det hellige kors. Munkestensklostret kan så være opført senere i forbindelse med et forsøg på at gøre Erik Ejegod til helgen på linie med Knud konge og Knud Lavard. Saxos beretning om Erik Ejegods død tyder netop på, at en Erik Ejegod kult har været under opbygning, og der er næppe nogen tvivl om, at en sådan ville have været af betydning for at sikre Valdemar den Store og hans slægt på tronen [21]. Fast står dog alene det, at klostret eksisterede ca. 1200. Ifølge et brev fra 1383 var klostrets nonner cistercienserinder [22]. Det sandsynligste er, at de på tidspunktet for vor første sikre datering også har tilhørt denne or-

[17] J. Grumbke, *Gesammelte Nachrichten zur Geschichte . . . Sct. Maria in Bergen auf der Insel Rügen*. Stralsund 1833, [Grumbke] appendix I og II. – DD I:3 uden nr.

[18] Lorenzen XI s. 189–197.

[19] Trap, *Kongeriget Danmark*. [Trap] III:1 s. 238.

[20] LMCL s. 90 17/4. – *Scriptores Rerum Danicarum* [SRD], VI s. 238.

[21] Sakse s. 82–96. – Lorenzen og Hal Kochs datering af Slangerup kloster til ca. 1170 er uden belæg.

[22] *Acta pontificum Danica*. Kbh. 1904–43, [APD] VII nr. 5571.

den. Klostret var som alle cistercienserklostre viet til Maria, og det var i slutningen af 1100tallet cistercienserne, der dominerede i Roskilde stift med Sorø, Esrom, Roskilde Vor Frue kloster og Bergen Vor Frue kloster.

Resumé: Cistercienserindekloster grundlagt før ca. 1200.

Vor Frue kloster i Bergen på Rygen: Klostrets kirke, der stod færdig i 1193, er i sin stil beslægtet med Sorø klosterkirke [23]. Klostrets stiftelsesbrev fra 1193 er bevaret i en gammel, god afskrift i Bergen klosterarkivet [24]. Klostret har modtaget sine nonner fra cistercienserindeklostret i Roskilde. Som ovenfor nævnt under Roskilde Vor Frue kloster har vi også for Bergens vedkommende et pavebrev med formuleringer, der har ført til, at man antog klostret for at have været benediktinsk, før det blev cisterciensisk [25]. Som for Roskildes vedkommende er dette en forkert antagelse. Klostret har været cisterciensisk fra grundlæggelsen.

Resumé: Cistercienserindekloster grundlagt 1193.

Odense stift

Nonnebakken-Dalum kloster: Beliggenhed: Nonnebakken lige syd for St. Knud i Odense, Dalum ca. 3 km sydsydvest herfor. Dalum kirke er en ganske velbevaret teglstenskirke og udgjorde oprindeligt klostrets nordfløj. Den blev opført i to tempi kort efter hinanden i begyndelsen af 1200tallet og var oprindeligt uden tårn. Der er rester af det nonnepulpitur, som blev lavet i anden byggefase [26]. Først gang, nonner er omtalt i forbindelse med Odense, er i et brev af 6/2 1180 fra kong Valdemar til Odense kirke og munke [27]. Heri får vi at vide, at munke såvel som nonner har aflagt deres løfte ved den odenseanske kirke, det vil sige St. Knud kirke og kloster. Under bisp Simon (1157–86) får nonnerne i Odense en kirke i Hjallese i nærheden af Dalum; det må antages, at der her er tale om samme nonner som i brevet fra 1180 [28]. Først i 1193 stedfæstes nonnerne til Borg, det vil sige Nonnebakken [29]. I dette brev anerkender disse, at de skylder knuds-

[23] H. Olrik, Absalon I–II, Kbh. 1908. II s. 178.

[24] DD I:3 uden nr.

[25] Grümbke appendix II.

[26] Lorenzen X s. 194–211.

[27] Diplomatarium Arna-Magnæanum I. Kbh. 1786 [DAM] s. 262.

[28] DD I:2 nr. 124.

[29] DD I:3 nr. 30.

brødrene i Odense deres klosterregel. Det vil sige, at nonnerne har været af samme orden som brødrene, nemlig benediktinerordenen. I omtalen af bisp Simon i Hamsforts Series episcoporum Otthoniensis nævnes, at nonnerne i Borg, efter at de havde fået Hjallesse kirke, overflyttedes til Dalum [30]. Denne overflytning må have fundet sted efter 1193, da nonnerne er omtalt som boende på Nonnebakken og før 1249, da der ifølge Hamsfort i Chronologia Secunda er tale om dalumjomfruerne [31]. Det er sandsynligt, at udflytningen er sket endnu under Knud 6. (1182–1202), under hvem Nonnebakken og Hunderup blev overladt odensemunkene [32]. Tilsvarende kan det ældste afsnit af klosterkirken dateres til første halvdel af 1200-tallet. Da Dalum kloster er udflyttet fra benediktinerindeklostret Nonnebakken og fortsat er stærkt knyttet til St. Knudsklostret i Odense, har det ganske sikkert også været et benediktinerindekloster [33].

Resumé: Benediktinerindekloster grundlagt på Nonnebakken før 1180, udflyttet til Dalum efter 1193 og formodentlig før 1202.

Børglum stift

Ø, *Vor Frue kloster*: Beliggenhed: Nuværende Oksholm. Enkelte romanske rester i Oksholm kirke kan stamme fra en ældre romansk klosterkirke. Muligvis kan de dog også stamme fra det i 1562 nedbrudte St. Laurentius kapel. Om dette kapel har været klostrets kirke, før den nuværende blev bygget, og om klosteranlægget har haft en anden plads da, får stå hen i det uvisse af mangel på materiale til at belyse det [34]. Klostret er tidligst nævnt i et privilegium fra 1272 14/5 [35]. Imidlertid har vi – i forbindelse med en strid om klostret mellem kongemagten og Børglum bispestol – et brev fra 1486, som angiver bisp Tyge af Børglum som grundlægger [36]. Det er ganske vist en meget sen kilde, men den rummer en lang række oplysninger, som synes meget præcise og troværdige. Tyge var bisp i Børglum ca. 1145–77, og klostret blev følgelig grundlagt før 1177. Samme brev fra 1486 angiver det som benediktinerindekloster.

Resumé: Benediktinerindekloster grundlagt før 1177.

[30] SRD VII s. 221.

[31] SRD I s. 289.

[32] De ældste Archivregistraturer. Kbh. 1851–1910, V s. 224.

[33] Ikke et augustinerindekloster som hævdedet af Henry Petersen i Danske gejstlige Sigiller fra Middelalderen, Kbh. 1886.

[34] Lorenzen X s. 44–56.

[35] DD II:2 nr. 181.

[36] APD IV nr. 3014.

St. Nikolaj kloster i Vrejlev: Kirkens byggestil er senromansk, og kirken kan tidligst tænkes bygget i 1230' [37]. Første gang, der er tale om præmonstratenserinder i Vendsyssel, er i et brev fra 1216 til Børglum fra abbeden af Prémontré, der meddelte, at man havde sendt Børglums udsendte munk Eskil videre til Rom med et brev om, at man i Børglum ikke må optage søstre. Eskil har tilsyneladende været længe undervejs, og det er et spørgsmål, hvorvidt han nogen sinde er vendt tilbage [38]. Brevet fra Prémontré er ikke kendt fra hjemlige arkiver. Den mulighed består følgelig, at man i Børglum aldrig har hørt om forbudet. Ud fra dette forbud, som muligvis aldrig er nået til Børglum, mener Hal Koch at kunne datere Vrejlev kloster til ca. 1215. Det er ikke nogen god datering. Langt bedre er det at holde sig til, at klostret er omtalt i 1254 [39], og at Børglum således i den mellemliggende tid har opnået tilladelse til at grundlægge et nonnekloster, skønt ikke til at optage søstre ved klostret i Børglum, som ordlyden i brevet fra Prémontré kunne antyde havde været på tale. Selv om brevet fra Prémontré vidner om, at der i Børglum har været interesse for sagen allerede i 1215, er det på baggrund af Prémontrés holdning ikke troligt, at der er opnået tilladelse til at grundlægge et nonnekloster før noget senere. At Vrejlev var et kloster for præmonstratenserinder og grundlagt af Børglum vides fra Registrum conventuum præmonstratensis ordines [40].

Resumé: Vort første og eneste præmonstratenserindekloster må dateres til mellem 1216 og 1254 – formentlig nærmere sidste dato end første.

Hundslund, Maria og Clemens kloster: Beliggenhed: Nuværende Dronninglund. Kirken er senromansk med rester af et nonnekor i kirkens overetage. Der er næppe nogen del af klosteranlægget, som er jævnaldrende med kirken [41]. Klostret nævnes første gang i fru Gros testamente fra 1268 [42]. At dømme efter kirken er klostret stiftet ca. 1250. Klostret kan dog have eksisteret, men uden egentlig kirke før den tid. Ifølge et pavebrev fra 1519 var klostret benediktinsk, men ifølge et

[37] Lorenzen VI. Kbh. 1925 s. 38–51.

[38] DD I:5 nr. 92.

[39] DD II:1 nr. 150.

[40] SRD VIII s. 316.

[41] Lorenzen X s. 31–44.

[42] DD II:2 nr. 122 f.

andet pavebrev fra 1481 augustinsk [43]. Lorenzen antager det for et benediktinerindekloster.

Resumé: Benediktinerinde-, muligvis augustinerindekloster grundlagt før 1268.

Viborg stift

Ålborg Vor Frue kloster: I forbindelse med kirkens nedrivning og genopbygning i slutningen af sidste århundrede blev den beskrevet og tidsbestemt. Visse anglo-normanniske træk tidsfæstede den til omtrent samem tid som Gjellerup og Veng kirker kort før midten af 1100tallet [44]. Kirken var byens hovedkirke endnu op i 1500–1600tallet. Den er nævnt i forbindelse med provst Kjeld fra Viborg domkapitel. I Snorre Sturlasons *Heimskringla*, kong Inges Saga, nævnes, at den norske tronkræver Sigurd Slembe død 1139 blev begravet i Mariakirken i Ålborg, en oplysning som Snorres hjemmelsmand Erik Oddson havde fra Kjeld provst, som havde Mariakirken som sognekirke. I Kjelds levned nævnes blot, at han efter et skænderi med brødrene ved domkirken i Viborg tyede til kirken i den lille by Ålborg. Der står ikke noget i disse kilder om nonner [45]. I forbindelse med en strid 1520 mellem kongens ombudsmand Hans Tolder og viborgbispens om nonneklostret refererer Hans Tolder imidlertid bispens påstand om, at dette er grundlagt af bisp Eskil. Da denne døde 1133, skulle nonneklostret således være grundlagt før 1133 [46]. Lorenzen hævder, at alt taler for, at bispens oplysninger er de korrekte, idet de præcist angiver klostrets stifter, og Ålborg Fru kloster i 1400tallet var nært knyttet til bispestolen. Ikke desto mindre er jeg tilbøjelig til at anse denne senmiddelalderlige tradition for noget usikker, da den er langt mindre præcis og dårligere overleveret for Ålborg end for Ø kloster, og jeg vil foretrække at sætte klostrets terminus ante quem til 1252. Dette skyldes, at første gang, klostret nævnes, er i et kongeligt privilegium fra dette år [47]. Man har formodet, at klostret var augustinsk på grund af den nære tilknytning til Viborg domkapitel. Men i 1520 var der planer om at lægge klostret sammen med Sebber kloster og flytte nonnerne dertil [48]. Om dette ved vi, at det var blandt de klostre, som

[43] APD VI nr. 4714. – APD IV nr. 2792.

[44] Lorenzen X s. 69–76.

[45] DHL I s. 161. – *Heimskringla*, kong Inges Saga, ed. Finnur Jonsson. Kbh. 1911, s. 580.

[46] J. P. Stenholm, *Aalborg Klosterhistorie*. Aalborg 1904. [Stenholm] s. 77.

[47] DD II:1 nr. 89.

[48] Stenholm s. 81.

blev reformeret efter Bursfelderkongregationens retningslinier sidst i 1400tallet [49]. Det er næppe rimeligt at antage, at et reformeret benediktinerinde- og et augustinerindekloster er blevet lagt sammen. Ålborg Frue kloster har således formodentlig været for benediktinerinder, ligesom Sebbes.

Resumé: Formodentlig et kloster for benediktinerinder grundlagt før 1252.

Asmild, Margrethe og Maria kloster: Beliggenhed: På østsiden af søerne ved Viborg. Klosters kirke har været af en ganske usædvanlig konstruktion, sandsynligvis bygget ca. 1100. Dens forbillede synes at have været domkirken i Bremen og den tidlige domkirke i Köln [50]. Viborgbispens gård lå i Asmild, og Asmild hørte til hans jorder. I 1133 bliver bisp Eskil dræbt i Margrethe kirke i Asmild, mens han er i færd med at holde matutin [51]. Disse forhold tyder på, at kirken i Asmild har tjent som bispekirke, indtil domkirken i Viborg blev færdig, formentlig omkring 1150 [52]. Det er således ikke helt usandsynligt, at nonneklostret er blevet grundlagt ved Asmild Margrethe kirke, hvis konstruktion også var velegnet for nonner, på det tidspunkt, hvor denne ikke længere brugtes af bisp. Ifølge Hal Koch er klostret grundlagt 1170–75 [53]. Efter de seneste undersøgelser af brevene omkring overdragelsen af Margrethekirken til domkapitlet i Viborg skal disse breve dateres til tiden 1166–70 [54]. Det vil sige, at der allerede 1166 må have været et nonnesamfund i Asmild, idet det første brev, hvor viborgkannikernes søstre nævnes, er et pavebrev fra 20/2 1167 [55]. 1166 er således det tidligste sikre tidspunkt for klostrets eksistens. At klostret var for augustinerinder fremgår af det netop omtalte pavebrev, hvorefter søstrene altid skal følge Augustins regel.

Resumé: Augustinerindekloster grundlagt før 1166.

Viborg, Bodulf og Maria kloster: Der er intet tilbage af kirke og klo-

[49] Kirkehistoriske Samlinger IV:5 s. 84–126, W. Christensen, Et Bidrag til dansk Klosterhistorie i Christiern I.s Tid. S. 95 og 110.

[50] Nationalmuseets Arbejdsmark 1951 s. 59–69, C. G. Schultz, Kirken og runestenene i Asmild; samt lidt om Thorgunnslægten og dronning Bodil.

[51] DHL I s. 156.

[52] P. Severinsen, Viborg Domkirke. Kbh. 1932 [Severinsen] s. 103.

[53] Hal Koch 1936. – Samme forfatter, Den danske Kirkes Historie I: Den ældre Middelalder. Kbh. 1950. [Hal Koch 1950].

[54] DD I:2 nr. 163, 165 ff, 171, 174 f. – DD I:3 nr. 128.

[55] DD I:2 nr. 175.

ster. Klosteret kan dateres til før ca. 1233 ud fra en notits i Liber datus. Dersom den soror St. Marie Wibergis, som omtales sammesteds, kan henregnes til Bodulf kloster, dateres dette til allerede før 1200 [56]. Sandsynligvis må denne søster dog henregnes til en anden gruppe end et nonneklosters nonner eller søstre. Bodulf sogn er omtalt allerede ca. 1200, men der er ingen omtale af nonner i dette dokument [57]. Klo-stret har sandsynligvis været for augustinerinder, da det lå i en by, hvis domkapitel var augustinsk. Også det faktum, at nonneklostret ophørte i midten af 1400tallet kort tid efter, at kapitlet var blevet sækulariseret, tyder på en nær tilknytning til augustinerdomkapitlet, og på at Bodulf kloster har været augustinsk [58]. Der er en mulighed for, at klostrets nonner ved nedlæggelsen er overført til Asmid.

Resumé: Nonnekloster, formodentlig for augustinerinder grundlagt før ca. 1233.

Sebber, St. Laurentius kloster: Poul Nørlund mener, at uregelmæssigheder i den nuværende kirkes vestgavl samt to romanske vinduesmonolitter indicerer, at kirken har en romansk oprindelse [59]. I Sebber er der dog endvidere en tomt af en middelalderlig kirke på Nikolajbjerg. Ifølge Lorenzen skal denne oprindeligt have været sognekirken, som er blevet revet ned og anvendt i en rigtig kirke (til afløsning af et kapel) for nonnerne, da disse overtog sognet. Dette bygger han på den nuværende kirkes skødesløse byggemåde [60]. Klosteret er første gang nævnt i fru Gros testamente fra 1268 [61]. Dersom Lorenzen har ret i sin bedømmelse af kirken, kan den intet yderligere sige til tidsfæstning af klostret. Imidlertid er jeg mere tilbøjelig til at acceptere Poul Nørlunds forestilling om, at den nuværende klosterkirke har været i romansk stil med kvadersten, da den blev opført. Dersom kirken har været klosterkirke fra begyndelsen, skulle dette indicere en noget tidligere datering for klostret end 1268. Klosteret var benediktinsk; det blev som ovenfor nævnt reformeret i 1400tallet efter Bursfelderkongregationens mønster [62].

Resumé: Benediktinerindekloster grundlagt før 1268.

[56] LMCL s. 163 29/6 og s. 166 3/7.

[57] Diplomatarium Vibergense... 1200–1559 udg. af A. Heise. Kbh. 1879 nr. 1.

[58] Severinsen s. 233. – Lorenzen IX, Kbh. 1928 s. 66.

[59] Nationalmuseets Indberetninger.

[60] Lorenzen X s. 77–81.

[61] DD II:2 nr. 122.

[62] Se note 49.

Ørslev, St. Nikolaj kloster: Klosterkirken er af samme type som egnens øvrige romanske landsbykirker om end større end normen, opført af granitkvadre på skråkantsokkel. På grund af en tilbygning fra ca. 1200 mener Lorenzen at kunne slutte, at klostret har eksisteret på det tidspunkt og forårsaget, at kirken er blevet udvidet [63]. Dersom jeg skulle argumentere for en tidligere datering af klostret end 1275, hvor det første gang er omtalt [64], ville jeg dog ikke gøre det ud fra Lorenzens argument, men snarere gennem at undersøge, hvilke grunde der kan have været til at bygge en større kirke end normalt. Kan grunden have været, at den blev bygget til nonner? Klosters ordensforhold er ikke kendt, men det formodes at have været benediktinsk.

Resumé: Nonnekloster af ukendt orden grundlagt før 1275.

Århus stift [65]

St. Peder og Maria i Randers: Ifølge Lorenzen har hverken kirke eller klosterbygninger efterladt sig spor [66]. Ifølge Nationalmuseets indberetninger og med dem Trap blev der imidlertid i 1905 fundet rester af en fråd- og kridtstenskirke, som med stor sikkerhed er dateret til ca. 1100 [67]. Om klostret ved vi, at det var i funktion før 1166 på grund af en notits i Liber daticus [68]. I 1431 var klostret benediktinsk [69].

Resumé: Benediktinerindekloster grundlagt før ca. 1166.

Ring kloster: Der er ingen egentlige udgravninger forsøgt, men man har fundet nogle grave, teglmursrester og en romansk tympanon [70]. Det er således muligt, at der har stået en granitkirke, som kan have været klostrets kirke. Klostret selv er første gang nævnt i 1203, hvor dets prior underskriver århusbispens testamente [71].

Resumé: Nonnekloster af ukendt orden grundlagt før 1203.

[63] Lorenzen X s. 82–91.

[64] DD II:2 nr. 262.

[65] Foruden de nedenfor nævnte nonneklostre har der i Århus stift været tale om at grundlægge endnu et. Ifølge Øm klostres krønike (SM II, s. 169–175) ønskede kong Valdemars slægtning, fru Margrethe, da hun havde jaget cistercienserne bort fra Veng, at grundlægge et nonnekloster der. Dette blev dog forpurret af cistercienserne, der købte de 2/3 af Veng tilbage, som de havde mageskiftet med kongen.

[66] Lorenzen X s. 92.

[67] Nationalmuseets Indberetninger.

[68] LMCL s. 242 20/9.

[69] APD III nr. 1623.

[70] Lorenzen X s. 122 f.

[71] DD I:4 nr. 82. – Se endvidere note 81.

Vissing kloster: Af klosteret er der fundet et stykke munkestensmurværk på kampestensfundament, som C. M. Schmidt finder det rimeligt at antage hører til klosterkomplekssets sydøstre hjørne. Desuden er der fundet to grave, som rimeligvis har ligget inden for klosteret [72]. Klosteret er omtalt i fru Gros testamente fra 1268. Endvidere er det formodentlig Vissing klostres nonner, der er tale om, når der i Ømbogen under 1249 står, at »nonnernes by Gl. Vissing blev brændt af« [73]. Ifølge et pavebrev fra 1454 var klosteret benediktinsk [74].

Resumé: Benediktinerindekloster grundlagt senest 1249.

Ribe stift

Seem dobbeltkloster: Den nøjagtige placering af klosteret kendes ikke. Vort eneste grundlag for at antage, at der har været et benediktinsk dobbeltkloster i Seem, er et brev fra ribebispen fra 1190–97. Heri står, at der engang blev oprettet et kloster for såvel sorte munke som nonner i Seem, før det første konvent blev sendt dertil fra Herrevad [75]. Denne indflytning fra Herrevad skete ifølge Peter Olaisen 10/12 1173, men ifølge et excerpt af Essenbækbogen 1183 [76]. Ifølge Colbaz- og Rydårbogen – der er betydelig bedre kilder end ovenfor nævnte årbøger – overflyttedes cisterciensermunkene fra Seem imidlertid til Løgum i 1173, det vil sige, at munkene fra Herrevad senest kan være kommet til Seem i 1173 [77]. Det seneste tidspunkt, hvor dobbeltklosteret i Seem kan være afløst af cistercienserne fra Herrevad, er således 1173. Dobbeltklosteret har været benediktinsk ifølge ribebispens brev skrevet mellem 1190 og 1197, og der er ingen belæg for, at det skulle have været cluniacensisk, sådan som man senere har ment.

Resumé: Benediktinsk dobbeltkloster grundlagt og opløst før 1173.

Ribe, St. Nikolaj kloster: Der er ingen rester af kirke og kloster. Vor tidligste viden om klosteret stammer fra en notits i Nekrologiet og Liber daticus, indført senest 1170 [78]. 1215 viser et brev fra Valdemar

[72] Nationalmuseets Indberetninger. – Lorenzen X s. 126.

[73] DD II:2 nr. 122. – Scriptorum Minores... rec. M. Cl. Gertz I–II. Kbh. 1917–22. [SM] II s. 197.

[74] APD VII nr. 5886.

[75] DD I:3 nr. 75.

[76] Annales Danici... ed. Ellen Jørgensen, Kbh. 1920 [AD] s. 206. – SRD II s. 524.

[77] AD s. 43 og 87.

[78] Lauritz Weibull, ... Necrologium Lundense, Lund 1923 [NL] s. 105; klosteret her viet til Maria. – LMCL s. 298; klosteret her viet St. Nikolaj.

Sejr til nonnerne, at klostret er i fuld gang [79]. Fra klostrets opløsning i 1400-tallet ved vi, at det var benediktinsk [80]. Da dobbeltklostret i Seem formodentlig engang omkring 1170, i hvert fald før 1173, er blevet opløst, har det været nødvendigt at finde et sted til nonnerne. Munkene har kunnet optages i andre munkesamfund eller fortsætte i Seem som cisterciensere, men nonnerne kunne ikke blive i Seem. Vi hører ca. 1170 første gang om et nonnekloster i Ribe. Enten har man dér stiftet et nyt kloster for seemnonnerne, eller disse er blevet optaget i et ældre benediktinerindekloster.

Resumé: Benediktinerindekloster grundlagt før ca. 1170.

Stubber kloster: Ingen af de nuværende bygninger er fra før 1300. Vort tidligste kendskab til klostret er fru Gros testamente i 1268 [81]. Klostrets ordensforhold er ukendt.

Resumé: Nonnekloster af ukendt orden grundlagt før 1268.

Gudum kloster: Ingen rester fra før 1300. På baggrund af munkestensfund i ådalen syd for det senere kloster er det muligt, at det første kloster har været placeret her. I den nuværende kirke er der indmuret en lille granittympanon [82]. Klostret omtales første gang i fru Gros testamente. Klostrets orden kendes fra et pavebrev fra 1459 i forbindelse med en reformering af klostret. Det var benediktinsk [83].

Resumé: Benediktinerindekloster grundlagt før 1268.

Slesvig stift

Slesvig, St. Mikkel dobbeltkloster: Kirken styrtede sammen under et restaureringsforsøg i 1870. Den var bygget af rhinsk tuf med granit brugt ved foden og forskellige detaljer, hvilket skulle betyde, at den er bygget i begyndelsen af 1100tallet – før 1160, da man begyndte at brænde tegl i byen. På grund af dens særprægede facon – det var en

[79] DD I:5 nr. 54.

[80] APD IV nr. 2778.

[81] DD II:2 nr. 122. – Fru Gro optræder først og fremmest som velgører over for de nord- og midtjyske klostre, dog ikke cistercienserklostrene, bortset fra Øm. Alle de nord- og midtjyske nonneklostre med undtagelse af Ring og Ørsløv er nævnt. Ring eksisterede i 1268. Er det muligt ud fra testamentets generelle tendens at formode, at det ikke er nævnt, fordi det har været et cistercienserindekloster? Og er det muligt at slutte, at Stubber har været et benediktinerindekloster, siden det er nævnt.

[82] Lorenzen X s. 139–144.

[83] APD III nr. 2179.

rundkirke – har man hævdet, at den ikke var Mikkelsklostrets kirke. Ifølge Lorenzen er der ikke noget i vejen for, at de to lige høje stokværk med åbninger ind mod centralkirken har kunnet bruges af henholdsvis munke og nonner [84]. At der skulle ligge to. Mikkelskirker ved Slesvig, begge bygget omkring 1150, begge uden for byporten, den ene »beliggende højt ovenfor gammelstaden«, den anden »på bjerget« [85] er ikke muligt. I Lunds Nekrologium er der en notits, affattet ca. 1145 om en slesvigsk præst og provst, der er fra St. Mikkel [86]. Hvorvidt der på dette tidspunkt ligeledes var nonner ved St. Mikkel, er dog ikke til at sige. Vor viden om, at St. Mikkel i Slesvig var et dobbeltkloster, har vi fra »De fundatione monasterii Auree Insule«, som fortæller om striden mellem cistercienserne i Guldholm og benediktinerne i Slesvig efter Mikkelsklostrets nedlæggelse som mandskloster [87]. Ifølge samme kilde er St. Mikkel foruden et dobbeltkloster også cluniacensisk. Efter kildens omtale af nonner to steder: at der skulle blive 4 munke tilbage, som skulle fejre søndagen for de 8 nonner, som var i klostret, og at bispemanden gav de 8 søstre en hel del ejendom, hvoraf de kunne leve, så længe de levede, synes der ikke at kunne herske nogen tvivl om, at St. Mikkel kloster var et kloster for både nonner og munke. Rydmunken, der er skriftets forfatter, skriver ganske vist ca. 100 år efter de omtalte begivenheder, men er fra det kloster, som efterfulgte Guldholm, der igen var Mikkelsklostrets afløser. Omend hans gengivelse af striden mellem de sorte og grå munke og af de sortes forfald er tendentiøs, er der ingen grund til at betvivle hans meget præcise oplysninger om, at der både var nonner og munke ved Mikkelsklostret. St. Mikkelsklostret har altså været et dobbeltkloster [88]. Men som ovenfor anført akcepterer Cluny ikke dobbeltklostre, og dersom et mindre munkesamfund er knyttet til et nonnekloster for at tjene dette, benævnes munkesamfundets leder altid prior. St. Mikkelsklostrets leder var derimod en abbed. Endvidere er der i Slesvig ikke tale om et mindre munkesamfund, der er til for at tjene nonnernes interesser. Den opsplnitning af klostrets munke, som der er tale om i Rydmunkens beretning, tyder på flere munke end nonner. Hos abbed Vilhelm af Æbelholt, der i anledning af striden mellem Slesvig St. Mikkel kloster og Guldholm kloster skriver flere

[84] Lorenzen s. 148.

[85] Trap 1864 s. 555 ff. – SM II s. 147.

[86] LMCL s. 59.

[87] SM II s. 146–151.

[88] Hal Koch 1950 anfører det som mandskloster.

breve, findes nonnerne slet ikke omtalt; det er munkenes indbyrdes kamp, der er hovedsagen [89]. Når Cluny ikke akcepterede dobbeltklostre, er der to muligheder tilbage: 1) at Mikkelsklostret ikke var cluniacensisk; Rydmunken har blot brugt benævnelsen af uvidenhed eller for at fremhæve, at klostret var af en observans, der stod som cisterciensernes skarpeste modsætning og for dem var indbegrebet af forkert tolkning af benediktinerregelen, jævnfør den store strid mellem Clairvaux og Cluny i begyndelsen af 1100tallet. Hermed ville cistercienserklostret Guldholms overtagelse af Mikkelsklostret være berettiget, 2) at klostret har været af cluniacensisk observans, men med et meget fjernt forhold, om overhovedet noget, til Cluny. Til støtte for, at betegnelsen »ordo cluniacensis« i bedste fald dækker over et meget vagt forhold til Cluny, er det forhold, at Cluny tilsyneladende slet ikke er blevet blandet ind i klostrets ophævelse. Dersom klostret har været i forbindelse med Cluny, tyder også det, at klostret blev ledet af en abbed, ikke en prior, på at forbindelsen har været svag [90]. Rydmunkens beretning om Mikkelsklostrets reformering og overflytning til Guldholm daterer indflytningen til 22/6 1192. I mæglingen af striden mellem guldholmmunkene og Mikkelsmunkene er bisp Valdemar, skønt reformens initiativtager, ikke nævnt. Dette passer fint ind i ovenstående; klostret er blevet reformeret i 1192, men stridighederne er først opstået efter Valdemars fængsling, og han kunne ikke være blandt mæglerne.

Resumé: Et benediktinsk dobbeltkloster grundlagt før 1145.

Slesvig, Maria og Johannes på Holmen: Klosterkirken må være bygget i 1160', men den er ikke bygget som nonnekirke, og alt tyder på, at den har været en almindelig sognekirke. De rester, vi har tilbage af det oprindelige nonnekors gulv, er tidlig middelalder, og de endnu bevarede korstoles ornamentik viser, at man har indrettet nonnekor i kirkens vestende ca. 1250. Selve klosteranlægget er betydelig yngre end 1250 [91]. Nonnerne var benediktinske i 1484 [92]. Klostret formodes generelt at have optaget de nonner, som blev hjemløse efter Mikkelsklostrets nedlæggelse og strid med Guldholm. Nogenlunde samtidig med, at kirken blev indrettet til nonnerne, har vi den første omtale af nonnerne i Slesvig Johannes kloster i et privilegium udstedt

[89] SRD VI s. 35 f og 60 f.

[90] Hunt s. 175.

[91] Lorenzen X s. 167.

[92] APD IV nr. 2902.

af kong Abel [93]. Sandsynligvis har Mikkelsklostrets nonner i de første år måttet klare sig uden en kirke indrettet specielt til deres formål.

Resumé: Klostret er grundlagt for benediktinerinder mellem 1192 og 1250. Sandsynligvis i 1190' i forbindelse med St. Mikkelsklostrets ophævelse.

Hal Kochs opstilling af nonneklostrene [94]

Veierslev: Dette kloster regner Hal Koch både i 1936 og 1950 for et nonnekloster. Jeg har intetsteds kunnet finde nonner omtalt i forbindelse med Veierslev, men derimod fundet klostret omtalt i forbindelse med en abbed i 1203 [95]. Veierslev kloster var således i 1203 et mandskloster. Da Hal Koch ikke har klostret indregnet mellem mandsklostrene på noget tidspunkt, må han have begået en fejl her.

»*Klostergrundlæggeren Eskil*«: I sin liste over nonneklostre i *Historisk Tidsskrift* fra 1936 henfører Hal Koch de kronologisk usikre klostre i Børringe, Vissing, Ring, Ørlev, Sebber, Stubber og Gudum til Eskils ærkebispetid. Hal Koch er stærkt fascineret af Eskil, jævnfør hans indledning til *Danmarks Kirke i Højmiddelalderen* [96]. Han nævner, at i tiden under Eskil grundlægges der lige så mange klostre som i perioden før ham fra 1066 og i perioden efter ham til 1221 *tilsammen*. Endvidere at Eskil stod i en kampstilling og var sig bevidst at kæmpe for kirkens ret mod et ofte overmægtigt kongedømme; derfor måtte det være af den største betydning for ham at sikre sin magt også inden for kirken og over for bisperne, der kun alt for ofte var villige til at gå over på den verdslige magts side. Et af midlerne hertil var sikkert Eskils klosterpolitik, som gav sig udslag i hans stilling over for de to store reformordener. I sit eget stift foretrak han de ikke-eximerede præmonstratensere, som i øvrigt også var nyttige i kirkearbejdet, mens han ellers foretrak de eximerede cisterciensere [97]. For det første må man med Niels Skyum-Nielsen betvivle ærkebispens reelle magt til at grundlægge klostre i andre stifter end sit eget [98]. For det andet fore-

[93] DD II:1 nr. 3.

[94] Hal Koch 1936 s. 515 ff. – Hal Koch 1950 s. 351 f.

[95] DD I:4 nr. 82.

[96] Hal Koch, *Danmarks Kirke i den begyndende Højmiddelalder I–II*. Kbh. 1936.

[97] Hal Koch 1936 s. 526 note 2.

[98] Niels Skyum-Nielsen, *Das dänische Erzbistum vor 1250*. *Acta Visbyensia* III. Visby 1969 s. 131 f.

kommer det mærkeligt, at disse 7 klostre, der efter Hal Koch alle var benediktinske, skønt der for Stubber, Ring og Ørslevs vedkommende fuldstændig mangler belæg herfor, af denne henlægges netop til Eskils tid. Dersom Eskil var reformordenernes mand i den grad, som Hal Koch påstår det, er det bestemt ikke at forvente, at han skulle have forårsaget så mange benediktinerindeklostre grundlagt – bortset måske fra det ene i Lund stift, Børringe. Og er det ikke netop det, som Hal Koch gør ved at henlægge disse – som han selv indrømmer – kronologisk usikre klostre til Eskils tid? Skal disse kronologisk usikre klostre endelig passes ind i et tidsskema, var det vel rimeligere at henføre i hvert fald de fire, som vides at være benediktinske, til samme tidsperiode som den, hvori det store antal af mandsklostre af benediktinerordenen blev grundlagt (hos Hal Koch 1103–37).

GODSBESIDDELSE:

Det økonomiske grundlag for nonneklostrene var deres besiddelse af jordegods. Klosters grundlægger udstyrede det med tilstrækkeligt til, at nonnerne kunne leve, og dertil kom som modvægt mod økonomiske svingninger gaver, som klostrene fik efterhånden, blandt andet kirker og tiender, som overlodes dem af bisperne. Næsten alle klostrene var placeret i nærheden af ferskvand, hvor de kunne hente de fisk, de havde behov for under fasten. Ofte udnyttedes vandets kraft også til mølledrift. Det er ikke ualmindeligt at finde møller i nærheden af nonneklostrene. Da det er et alment træk for klostre at søge at sikre sig formaling af eget korn og en biindtægt ved formaling af andres, har mange af disse møller sikkert været knyttet til klostrene, omend det ikke er beviseligt i alle tilfælde. Også teglovne er det ret almindeligt at finde i nærheden af nonneklostre.

Ejendomsforholdene er delvist oplyst for seks af vore nonneklostres vedkommende, nemlig Ring, Ribe, Odense (Nonnebakken og Dalum), Roskilde Vor Frue, Bergen Vor Frue og Bosø [1].

Om Ring klostres gods har vi en serie breve, der begynder i 1257. De drejer sig om nonnernes fiskeret i en å og er væsentlige som eksempel på, hvor vigtigt det var for nonneklostre at sikre sig fiskeri [2].

[1] Desuden ved vi, at fru Margrethe i Veng var villig til at betale kongen med 15 bol på Fyn for at få de 2/3 af Veng tilbage, med hvilke hun ønskede at grundlægge et nonnekloster. Disse 2/3 var ved cisterciensernes salg til kongen 20 mark guld værd.

[2] Helge Søgård, Nogle diplomer fra Ring klostres arkiv 1257–1371. I *Jyske Samlinger*. Ny række VI. Århus 1962–65 s. 221–252.

Om Ribe nonneklosters jordegods eksisterer der et brev fra 1215, som stadfæster et køb fra Valdemar Sejr af jord og en mølle i Tange, lidt uden for Ribe på vejen til Seem [3].

Vor viden om Bosø klostres jordegodser stammer fra paveprivilegiet fra 1182 [4]. I dette er det muligt at se, hvad et nonnekloster har ejet inden for dets første »generation«. For det første stedet, hvor klostret ligger, Bosø, 2 landsbyer med tilliggende, en gård, en mølle med tilliggende, en halv skov, yderligere 3 møller, halvdelen af fiskeretten i Ringsjön og den hele, når klostrets grundlægger Thor døde, samt al Thors ejendom, der dog ikke er nærmere specificeret. Alle de andre lokaliteter er at finde lige omkring søen, hvor klostret ligger.

Et brev om odensenonnerne giver oplysning om, hvor meget retten til frit at male sit korn var værd. I dette tilfælde betalte nonnerne med landsbyen Issuse (senere Hunderup) og den derved liggende sø [5]. I øvrigt er det interessanteste i forbindelse med deres ejendomsforhold den store spredning af klostrets godser, som muligvis hænger sammen med stiftets geografisk spredte karakter. Vi ved fra nogle regester, at der i 1249 var stridigheder mellem verdslige stormænd og priorissen samt nonnerne i Dalum over gods på Tåsinge, Langeland og Lolland, Ærø, Als og Femern samt i 4 fynske herreder [6].

For Roskildes vedkommende har vi foruden tidligere gavebreve en oversigt over deres gods i et pavebrev fra 1257 – eller måske snarere det gods, de gør krav på at få stadfæstet af paven [7]. Her 75–100 år efter klostrets grundlæggelse er der tale om 4 kirker, ejendom i 40 landsbyer, de fleste beliggende i omegnen af Roskilde og ingen længere væk end Jorløse 50 km fra Roskilde, Margrethe-kollekten fra 12 østsjællandske herreder, $\frac{1}{3}$ af gaverne som frembares til Hellig Margrethe, bispetiender i Roskilde by og i landsbyerne, som tilhører Allehelgens kirke og Vor Frue kirke i Roskilde, og i Glim sogn 1 bol samt 2 møller. Vi ser her en større spredning i godset end for Bosø klostres vedkommende, men klostret synes også favoriseret af den vældige Hvideslægt, der ejede store dele af Sjælland. Desuden kan det skyldes det simple faktum, at mens vor viden om Bosø stammer fra klostrets allerførste tid, stammer vor viden om Roskilde Frue kloster fra en tid, hvor det må formodes, at det er lykkedes klostret at samle

[3] DD I:5 nr. 54.

[4] DD I:3 nr. 101.

[5] DD I:3 nr. (30) 187

[6] DD I:7 uden nr. (I:7 set i manuskript hos Litteraturselskabet).

[7] DD II:1 nr. 234.

store indtægter til huse. Desværre er det umuligt at sige noget om klostrets godsers størrelse. Ejheller ved vi, hvor meget Margrethe kollekt og gaver beløb sig til. Men det er helt givet, at de sammen med de bispetiender, som klostret har fået overladt, har været af stor økonomisk betydning, ligesom sandsynligvis også indtægterne fra de 4 kirker.

Vort interessanteste dokument er imidlertid efter min opfattelse grundlæggelsesdokumentet for Bergen på Rygen [8]. Vi har her mulighed for at se, hvad en stormand i 1193 doterede et nyanlagt klosterkonvent på formodentlig 12 nonner og en priorisse med. For det første med 5 hovedgårde og deres marker, enge, jorder og bønder; heraf har desuden en hovedgård 2 egeskove, en anden 1 og en tredje en almindelig skov. Dernæst en landsby med alle dens bønder, der skal tjene klostret alene, og en anden landsby, hvori der er fiskeri. Desuden korn- og pengeafgifter af alle plove i 9 provinser. Og 1 vogn med brænde og en halv med hø samt to bundter havre og fem æg. Endelig måtte de, der ikke havde plov af med 2 denarii til klostret. Om hypigheden af de sidste urelle indtægter siges intet. Desuden har ifølge Grümbke klostret i 1232 fået den uundværlige mølle [9]. Roskilde og Bergen nonneklostre har ligesom alle cistercienserklostre nydt godt af cistercienserordenens almindelige privilegier, hvorved klostrene befriedes fra bispevisitats med medfølgende gæsteri og nød en ret udstrakt tiendefrihed.

NONNEKLOSTRENE'S FORHOLD TIL PERSONER UDEN FOR KLOSTRENE:

Nonneklostrenes grundlæggere

Dette punkt drejer sig især om den materielle side af klostergrundlæggelsen, det vil sige, hvem der skænkede det gods, som gjorde det muligt at oprette et kloster. Der er også en anden side af klostergrundlæggelsen, nemlig hvorfra de første nonner kom, og hvorfra klostret fik sin orden, men da vi ved om muligt endnu mindre om dette end om den materielle side af grundlæggelsen, har jeg tilladt mig en mere spredt behandling af disse forhold under punkterne om klostrenes faderabbeder og præster.

Jeg har delt klostergrundlæggerne op i gejstlige stormænd og verdslige stormænd og behandlet hver gruppe og dens klostre for sig.

[8] DD I:3 uden nr. – Grümbke appendix I.

[9] Grümbke s. 49.

Gejstlige stormænd: Disse er oftest bisper, men vi har dog et eksempel på en grundlægger af lavere gejstlig grad, landprovsten i Roskilde stift.

Nonneklostre, som med større eller mindre sikkerhed, er grundlagt af gejstlige stormænd:

Roskilde Frue kloster blev ifølge Saxo grundlagt af provst Isak, der brugte en stor del af sit arvegods til grundlæggelsen. Troels Dahlerup har nærmere identificeret Isak som landprovst for den nordøstlige del af Roskilde stift [1].

Ålborg Frue kloster er ifølge en meget sen og usikker tradition grundlagt af Viborgbispen Eskil.

Asmild kloster kan muligvis være grundlagt af viborgbispen, da klosterkirken sandsynligvis først blev brugt som bispekirke, indtil domkirken i Viborg var færdigbygget, og bispen havde sin gård og sine jorder i Asmild.

Ø kloster blev ifølge et ret sent brev grundlagt af børglumbispen Tyge af dennes fædrende gods.

Vissing kloster blev ifølge brev fra 1454 grundlagt af århusbispen og delvis doteret af samme. Dette brev er skrevet af paven, formodentlig på opfordring af århusbispen, for at tjene dennes interesser, idet klostret herved lægges ind under bispebordet, og det er derfor et spørgsmål, hvorvidt man skal regne med, at klostret sikkert er grundlagt af århusbispen. Der har tilsyneladende ikke foreligget noget dokument med præcis angivelse af grundlæggeren til underbyggelse af bispens krav ved pavestolen.

Dobbeltklostret i Seem synes at være opløst af ribebispen Radulf, der grundlagde Løgumkloster og gav det gods. Sandsynligheden taler for, at han også er ansvarlig for, at nonnerne er blevet overført til Ribe, og at han også har overdraget nonneklostret gods til dets eksistens.

Stiftsbispen spillede en væsentlig rolle ved nedlæggelsen af dobbeltklostret i Slesvig, St. Mikkels kloster. Han var også virksom ved oprettelsen af det nye kloster på Guldholm, som han ifølge Rydmunken havde lovet guld og grønne skove, og hvis kirkegård og korsgang han netop nåede at indvie inden sit oprør og den derpå følgende fængsling. Formodentlig har han siddet fængslet, da den endelige opløsning af Mikkels kloster fandt sted efter de voldsomme kampe mellem munkene herfra og guldholmmunkene. Det er derfor sandsynligt, at Mik-

[1] Dahlerup s. 28.

kelsklostrets patron, hertug Valdemar, der efter opløsningen blev Guldholms patron, sammen med den nye bisp Niels har taget sig af de 8 nonner, som her var kommet i klemme i striden mellem de sorte slesvigmunke og de hvide guldholmmunke, og har sørget for, at de er blevet overflyttet til Johannes og Maria kloster på Holmen.

Verdslige stormænd: Heri er indbefattet konger såvel som almindelige adelige.

Nonneklostre der med større eller mindre sandsynlighed er grundlagt af verdslige stormænd:

Slesvig St. Mikkels kloster, der i 1192 har hertug Valdemar som patron, er sandsynligvis grundlagt af en af dennes slægt. Muligvis må nonneklostret i Slesvig betragtes som grundlagt af hertug Valdemar.

I Veng gjorde fru Margrethe, kongens slægtning, forsøg på at grundlægge et nonnekloster, efter at hun havde jaget cistercienserne bort fra stedet til Kalvø og fået dem til at sælge $\frac{2}{3}$ af Veng til kongen. På grund af modvilje fra cistercienserne på Kalvø (senere ømmunkene) mislykkedes hendes forsøg.

Odensenonnerne fik deres orden fra St. Knuds kloster ifølge et privilegium til Knudsklostret fra 1193. Noget i samme brevformulering tyder imidlertid på, at kongen havde haft en finger med i spillet muligvis allerede ved grundlæggelsen, hvor det drejede sig om at sikre mere materielle goder for klostret: »Knud . . . kundgjorde . . . at de skulle være frie og anerkendte, med undtagelse af det beneficium, som fader Valdemar konge opnåede ved sin bøn for nonnerne på Borg ved odensebrødrenes velvilje«. Det vil sige, at Valdemar har været klostrets grundlægger, hvilket på ingen måde er usandsynligt, da klostret omtales første gang under bisp Simon (1157–86), sandsynligvis allerede 1180, og da Odense var det sted, hvor slægtens indtil 1170 eneste helgen var begravet, og benediktinerne i Odense særlig skulle varetage dyrkelsen af Knud kong.

Slangerup nonnekloster er allerede blevet behandlet ovenfor i kapitel 2. Uden at sige noget definitivt om klostergrundlæggeren, mener jeg, at der er stærke tegn på, at kongeslægten har været involveret. Erik Ejegod sagdes at have grundlagt kirken (og at være født der). Slangerup er kongelev ifølge kong Valdemars jordebog, men det samme var mange andre købstæder [2]. Desuden var der en kongelig

[2] Liber Census Daniæ. Kong Valdemar 2s Jordebog v. O. Nielsen. Kbh. 1873. s. 46.

bryde knyttet til stedet ca. 1160 [3]. Af større betydning er imidlertid det faktum, at der var to kongedøtre optaget i klostret, mens Vilhelm var abbed i Æbelholt, at kongerne senere skænkede klostret store gaver, og at der er et senere eksempel på en slangerupnonne, som var kongedatter [4].

Bergensklostret på Rygen blev grundlagt med nonner fra Roskilde og kirken indviet af roskildebispen, mens Rygens fyrste Jaromar sørgede for klostret materielt ved at forsyne det med en kirke, formodentlig også klosterbygninger og gods til nonnernes underhold.

Bosø kloster blev grundlagt af Thor, der var en skånsk adelsmand.

Generelt om grundlæggere: Både i stiftsbyerne, i småbyerne og på landet synes klostrene at være grundlagt af såvel bisper som andre gejstlige, konger og mindre, verdslige stormænd. Et eksempel på, at den foretagne sondring mellem gejstlige og verdslige grundlæggelser måske er for skarp, er grundlæggelsen af Ø kloster. Dette kloster blev grundlagt af bisp Tyge af dennes fædrene gods. Tyge optræder ikke som bisp her. Muligvis har han mere end mange verdslige haft en fornemmelse for den egentlige, den religiøse side af nonneklostrenes virksomhed, men hans dotering sker af hans verdslige gods, ikke af det bispelige. Han har hverken skænket klostret kirker eller tiender. Et andet eksempel er Absalons interesse for Vor Frue kloster i Roskilde. Skønt han ikke er klostrets grundlægger, er det under ham, at klostret blomstrer op og det takket være privilegier, han har skænket det i egenskab af stiftets bisp [5]. Vor Frue kloster var nært knyttet til hvideslægtens Sorø kloster og kom til at huse i hvert fald en af slægtens kvinder, Absalons faster Margaretha eller Magga samt muligvis Esbern Snares to datterdøtre, Mogga og Margaretha, om hvem det blot er oplyst, at de er gået i kloster [6]. Det må formodes, at Absalons mulige religiøse interesse for nonneklostret har været blandet op med hans interesse i at støtte et kloster, der faldt naturligt som kloster for hvideslægtens kvinder. Dog har det næppe været tænkt som forsørgelsesanstalt for disse kvinder. Hvideslægten har ikke af økonomiske grunde måttet sende sine kvinder i kloster. En blanding af religiøse og samfundsbestemte forhold har nok været det væsentligste motiv.

[3] DD I:2 nr. 130.

[4] DD II:6 nr. 377. – DD III:2 nr. 13.

[5] DD I:2 nr. 163. – DD II:1 nr. 228 f.

[6] SRD IV s. 467.

De ikke-exempte klostres forhold til bisp og faderabbed

Bispens rettigheder overfor klostrene hvilede på hans tre fuldmagter: potestas ordinis, potestas magisterii og potestas iurisdictionis.

Potestas ordinis dækkede over, at han inden for sit stift havde ret til at ordinere præster og lavere klerke, indvie olier og krisma, kirker, altre, velsigne abbeder, abbedisser samt de liturgiske klæder. Igennem potestas magisterii fik bispen fuldmagt til eventuelt ved stedfortrædere at forkynde den kristne lære. Potestas iurisdictionis gav bispen juridisktionel og administrativ myndighed. Han kunne udstede forordninger, de såkaldte statuta, inden for stiftet og dispensere fra disse. Han var både dømmende og udøvende myndighed inden for sit stift. De kirkelige embeder indrettedes, besattes og så videre af ham, og det var ham, der skulle visitere stiftet, beskatte dets beboere og forvalte dets formue [7].

Ph. Schmitz siger om benediktinerinderne, at de som regel var betroet en faderabbed, der skulle beskytte dem og overvåge, at de overholdt reglen. Det er blot ikke muligt præcist at bestemme faderabbedens magt, men det er en kendsgerning, at han ikke besad den fulde juridisktion. Hvis han ville anvende magt overfor nonnerne, tog disse deres tilflugt til bispen. Hans myndighed har snarest bestået i at forsvare og formane dem [8].

Så vidt jeg kan se, er denne beskrivelse af faderabbedens rolle i benediktinerindeklostrene også gyldig for augustinerinderne og præmonstratenserinderne.

Det forsøg, som bliver gjort i begyndelsen af 1200tallet, på at få de ikke-organiserede ordener (augustinere og benediktinere) organiseret inkluderer ifølge Schmitz også benediktinerinder [9]. Vort hjemlige forsøg på at organisere benediktinerne i 1206 nævner ikke nonnerne, men i et brev fra 1497 synes det, som om det er lykkedes lederen af generalkapitlet, Allehelgensklostrets abbed i Lund, at få visitationsret over for i hvert fald de tre skånske benediktinerindeklostre [10]. Det må formodes, at det ikke har været særligt nemt at gennemføre, at benediktinerklostrene skulle visiteres af faderabbeden fra Lund. Det betød, at bisperne ville miste det med visitatsen forbundne gæsteri, som vi ser dem slås så hårdt for overfor cistercienserklostret i

[7] Hilding Johansson i KL IV sp. 98 f.

[8] Schmitz s. 251.

[9] DD I:4 nr. 111. – Schmitz s. 88.

[10] DDL V nr. 367.

Øm. Måske er det lykkedes at gennemføre reformen mod at betale bisperne en vis erstatning, men mere sandsynligt er det, at det kun i Lund stift har kunnet lade sig gøre at gennemføre, at lundeabbeden var visitator. Lund stifts bisp, ærkebisp Anders Sunesen, var positivt indstillet overfor reformen, jævnfør pavebrev fra 1206. Meget taler for, at Allehelgensklostrets abbed i forvejen havde været faderabbed for de skånske benediktinerindeklostre, idet Allehelgensklostret var stiftets ældste og eneste mandskloster af denne orden.

Benediktinerinder: Størstedelen af benediktinerindeklostrene var afhængige af stiftets bisp. Almindeligvis måtte abbedissen udtrykkelig anerkende denne afhængighed, når hun modtog den højtidelige liturgiske velsignelse [11]. Det kan ikke undre, at klostre, der ikke er organiserede i en stærk orden, har haft svært ved at unddrage sig bispens myndighed. Selv om forsøget på en bedre orden af de danske benediktinere er lykkedes så vidt, at de skånske nonneklostre har været underordnet Allehelgensklostrets abbed og visiteret af denne, synes det alligevel, som om de danske benediktinerindeklostre som de udenlandske har været under stiftsbispens jurisdiktion. At visitationen var gået over på andre hænder betød ikke, at bispens ingen myndighed havde over klostrene; det var blot en mindre del af sin magt, han her gav fra sig.

Ud fra kendskabet til forholdene for 5 danske benediktinerindeklostre: Bosø, Dalum, Ø, Vissing og Slesvig St. Mikkel, har jeg sluttet, at de danske benediktinerindeklostre har fulgt udlandets eksempel og været underordnet stiftsbispens myndighed.

Bosø fik i pavebrevet fra 1182 udtrykkelig påbud om, at det skulle være underlagt stiftets bisp, Danmarks ærkebisp. Muligvis har det efter 1206 skullet visiteres af Allehelgensklostrets abbed.

I Dalum bliver nonnerne visiteret af odensebispens i 1355, og i 1360 forbyder bisp Knudsklostrets prior at tilrettevise Dalum klostres undergivne [12].

Om Ø ved vi fra et brev fra 1486, at klostret blev grundlagt af børglumbispens Tyge, der bestemte, at det altid skulle være under hans og hans efterfølgeres ledelse og beskyttelse.

Vissing nonnekloster lægges i 1352 ind under århusbispens bord, fordi det engang er blevet grundlagt og delvis doteret af en århusbisp.

[11] Schmitz s. 225.

[12] DD III:4 nr. 362. – DD III:5 nr. 367.

Det behøver dog ikke at betyde, at klostret har været underlagt århusbispens jurisdiktion, men gør det sandsynligvis.

St. Mikkels klostres opløsning er allerede blevet behandlet i kapitel 2. Selv om hertug Valdemar som klostrets patron blev blandet ind i skiftet fra Slesvig til Guldholt og fra benediktinere til cisterciensere, var det Slesvigs bisp Valdemar, som var initiativtageren, og den i hvis hænder munkene gav afkald på stedet, idet han tillod 4 munke at blive tilbage med 8 nonner. Det er ham, der opløser klostret og har myndigheden over det.

Det er et meget spinkelt materiale at bygge på, især hvis man tager i betragtning, at vor viden om Dalum klostres visitation er betydelig senere end den periode, specialet omhandler, og at de oplysninger, som ligger bag forholdet mellem Vissing kloster og bispen, er til fordel for sidste og rimeligvis stammer fra denne. Men det kan dog siges, at intet af vort materiale peger i anden retning, end hvad der er det normale i udlandet.

Augustinerinderne: I Viborg stift, hvor vore to augustinerindeklostre ligger, udgjorde augustinerne domkapitlet.

Om nonneklostret i Viborg ved vi intet angående dets forhold til viborgbispen. Om dets forhold til domkapitlet mener Lorenzen at kunne slutte som følger: Da nonneklostret i Viborg – som også nonneklostret i Asmild – foruden til sin værnehelgen var viet til Maria, og da domkapitelklostret også var viet til Maria, var der et meget nært forhold mellem nonneklostre og domkapitel [13]. »Keine Hexerei nur Behändigkeit«. – Utrolig mange af vore nonneklostre er imidlertid viet Maria foruden den sædvanlige værnehelgen uden af den grund at være knyttet til et nærliggende Mariakloster for munke. Lorenzens argument er således ikke meget værd. Dog behøver hans antagelse om, at Viborg nonnekloster var nært knyttet til domkapitlet, som i så fald fungerede som »faderkloster« for nonnerne, ikke at være forkert. Det er blot mere nærliggende at begrunde dette med, at de to klostre lå i samme by, og at nonneklostret i 1400tallet nedlagdes kort tid efter, at augustinerdomkapitlet var nedlagt.

For Asmilds vedkommende er der en smule mere materiale. Klostrets kirke overdrages i 1166 domkapitlet af bispen [14], og i 1167 bekræfter paven domkapitlets krav på kirken med dens besiddelser.

[13] Lorenzen IX s. 16.

[14] DD I:2 nr. 171.

Samtidig bruger han udtrykket »jer søstre«, der ligeledes indicerer et nært forhold mellem nonneklostret og domkapitlet [15]. Sandsynligheden taler for, at også Asmild Margrethe kloster har haft domkapitlet som »faderkloster«. Domkapitlets udfoldelsesmuligheder var dog nok mere begrænsede overfor nonnerne i Asmild end overfor dem i Viborg, da der som tidligere omtalt er adskillige tegn på en nær forbindelse mellem viborgbispens og asmildnonnerne – tegn som bekræftes ved læsning af Bisp Gunnars Vita. De relevante afsnit af dette fortjener at blive citeret, da det er det eneste glimt, vi får af nonnernes liv og forhold til deres bisp inden for denne periode: »Men han var så gunstig og velvillig over for nonnerne ved St. Margrethe i Asmild, at de daglig levede af æreskost og drikke fra hans gård, uden at hans fravær var til hinder derfor. På St. Johannes evangelists dag ved juletid sørgede han hvert år for de samme nonner med mjød, fisk, mælke-mad og ligeledes kød i rigeligt mål. Og han fejrede altid den dag messen foran dem, og idet han indviede dem, som ikke var viede, kronede han dem.« Intet under at bispen var så afholdt, at nonnerne næppe ville lade ham gå, når han kom for at besøge dem [16]. Forholdet mellem bispen og nonneklostret i Asmild var nok bedre end normalt under Gunner, der synes at have været en ganske usædvanlig bisp. Under andre bisper må man formode, at det nære naboskab har kunnet give anledninger til rivninger. Men under alle omstændigheder har der været en nær forbindelse – somme tider til fordel for, somme tider sandsynligvis mindre behagelig for nonnerne.

Præmonstratenserinder: Disse var altid underlagt prior (provst) for et nærliggende mandskloster, for Vrejlevs vedkommende Børglum domkapitel.

Der er for vor periode ingen eksempler på, at Børglumprovsten har optrådt som faderabbed for nonnerne.

Selv om Vrejlev blev visiteret fra Børglum domkapitel, har det ikke været fuldt exempt, som cistercienserindeklostrene var det. Der eksisterer for vor periode imidlertid ingen kilder til forholdet mellem bisp og nonnekloster.

Stiftsbispens og faderabbedens myndighed over eximerede klostre:

Cistercienserne var den eneste orden i Norden, som havde fuld exemption. At et kloster havde fuld exemption betød, at det var unddraget stiftsbispens myndighed. Det var ikke afhængig af ham med

[15] DD I:2 nr. 175.

[16] SM II s. 273.

hensyn til ordinationer, indvielser og velsignelser af forskellig art, men kunne få disse udført af en anden bisp, eventuelt af husets abbed. Desuden var det unddraget hans visitation med dermed følgende gæsteri. Et exempt kloster var endvidere fri for at betale tiende af jord erhvervet før 1215, dog kun dersom det selv dyrkede den. Af al anden jord havde bispen ret til tiende, ligesom han havde almindelig jurisdiktion over denne jords dyrkere. Ved de sognekirker, som måtte ligge under klostret, havde bispen fuldstændig ubeskårne rettigheder [17].

Ordener, der havde fuld exemption som cistercienserne, tilså deres nonneklostre gennem abbeden for det kloster, som generalkapitlet havde udpeget hertil. Denne faderabbed var for så vidt nonneklostrets repræsentant, idet nonneklostrene ikke måtte sende deres abbedisser til generalkapitlet, og nonnerne stod i et vist lydighedsforhold til ham.

Hele denne lovgivning om cistercienserindeklostrenes forhold er en hel del yngre end vort første cistercienserindekloster, Roskilde Frue kloster, idet vi ikke finder nonneklostre omtalt i generalkapitelstatutterne fra 1100tallet. Først i begyndelsen af 1200tallet lovgives der for nonner. Sandsynligvis har dog nonneklostrene været underordnet mandsklostrene, også før de første bestemmelser derom optræder i statutterne, men først *da* reguleres forholdet altså.

Faderabbeden havde over for nonneklostret myndighed som visitator og irettesætter og var klostrets skriftefader, dersom han ikke uddelegerede disse myndigheder til andre [18].

Cistercienserinderne: De i cistercienserordenen indkorporerede kvindeklostre var ligeså vel som mandsklostrene unddraget stiftsbispens myndighed [19]. For Danmarks vedkommende har vi to paveprivilegier til cistercienserindeklostre. Et til Roskilde i 1257 og et til Roskildes datterkloster Bergen på Rygen i 1250 [20]. Disse to paveprivilegier er næsten enslydende i den del, der angår klostrenes forhold til stiftsøvrigheden. Sammenligner vi dem nu med et privilegium til Løgum i 1206, finder vi, at en meget væsentlig passus mangler i nonnernes privilegium. Den drejer sig om de tilfælde, hvor stiftets bisp nægter at udføre sine embedspligter i klostret. Da kan klostrets abbed, hvis han er præsteviet,

[17] Niels Skyum-Nielsen, Kirkekampen i Danmark 1241–1290. Kbh. 1963. S. 184.

[18] Ortved s. 140. – Tore Nyberg, Birgittinische Klostergründungen des Mittelalters. Leiden 1965. [Nyberg] s. 13–23.

[19] Ortved s. 165.

[20] DD II:1 nr. 234.

velsigne husets novicer og udføre alle bispens øvrige embedspligter, eller klostret kan vælge en anden bisp til at udføre disse ting for sig [21]. Da kvinder ikke kan være præsteviede, er det klart, at vi ikke kan finde hele denne passus i et nonneklosters privilegium. Men derimod skulle der ikke være noget i vejen for, at abbedissen selv valgte en anden bisp til stedfortræder for stiftets. Hvorfor har hun da ikke fået dette privilegium? Den mest nærliggende forklaring er, at det har været faderabbedens sag at skulle sørge for, at bispens pligter på den ene eller den anden måde blev opfyldt over for nonnerne.

Eldena havde skriftejurisdiktion over Bergen Frue kloster. Skønt klostret var grundlagt fra Roskilde Frue kloster og dets kirke bygget i samme stil som Sorø klosterkirke, var abbeden i et datterkloster til Esrom dets leder [22].

Roskilde Frue klostres abbed var sorøabbeden efter to breve fra 1383 og 1387 at dømme [23]. Heri omtales sorøabbeden af nonnerne som »vor overordnede«. At sorøabbeden sandsynligvis lige fra klostrets første tid har været dets faderabbed, viser det brev, hvori Absalon giver klostret sin gård i Hove og bispetiender, idet sorøabbeden i dette står som den første blandt underskriverne, endog før provst Isak, der var klostrets grundlægger [24].

Esromklostres abbed har formodentlig været faderabbed for nonnerne i Slangerup. I 1356 indhenter Slangerup nonnekloster hans og hans konvents consensus i et godsspørgsmål, og i forbindelse med en strid med en adelig i 1391 er et brev beseglet med Slangerup klostres og Esrom abbeds segl [25].

Nonneklostrenes priorer

Prioren skulle tage sig af klostrets godsforvaltning og repræsentere det udadtil. Herhjemme er i den behandlede periode kun priorer for benediktiner-, augustiner- og cisterciensernonnerne omtalt, ikke for præmonstratenserinderne.

Tore Nyberg skriver, at det for cisterciensernes vedkommende egentligt er et fremmed begreb, som er trængt ind gennem indkorporering af klostre, som ikke oprindeligt har været cisterciensiske. Prioren har

[21] DRB I:4 nr. 114.

[22] Helmuth Heyden, Kirchengeschichte von Pommern I. Stettin 1937. S. 162.

[23] Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis... [Rep] nr. 3423, 3577.

[24] DD I:2 nr. 163.

[25] SRD VI s. 171. – Rep. nr. 3836.

været valgt af nonnekonventet uden faderabbedens indblanding, idet faderabbeden først senere end den her behandlede periode skal billige valget. Priorens embede kan betragtes som et resultat af abbedissens magt som husfrue, potestas dominativa. Fra 1267 må cisterciensernonnerne ikke kalde deres priorer for provste eller priorer, men skal kalde dem prokuratorer eller provisorer [26]. Selv om Tore Nyberg behandler cistercienserindernes priorer, kan hans betragtninger også gælde for de to andre ordener, idet dette fremmedelement hos cistercienserne jo netop stammede fra de ureformerede ordener, benediktinerne og augustinerne. Det har altså været almindeligt at kalde lederen af klostrets godsforvaltning prior eller præpositus, og han har været valgt af nonnernes konvent.

Den væsentligste viden om de skånske nonneklostres priorer skyldes Lund domkapitels Nekrologium og Liber daticus.

Bosø klostres priorer er mest udførligt omtalt med 2 priorer, om hvilke vi får at vide, at de er fra Allehelgensklostret, at den ene er præst og munk og den anden præst, og noget ulæseligt, at den ene døde mellem 1166 og 1200 og den anden mellem 1233 og 1266 [27].

I Børringe har vi en prior omtalt som samtidig er præst og munk uden nogen nærmere angivelse af, hvorfra han stammede. Han er død mellem 1200 og 1233 [28].

For Maria og Peder nonnekloster i Lund har vi navnene på en prior inden for stort set hver trediedel århundrede. Vi ved intet om, hvad de var, eller hvor de kom fra [29].

Derimod kendes en prior Askrik (Astricus, Eskericus) fra to breve, det ene fra mellem 1167 og 1174 og det andet fra 1180. Det første, der drejer sig om en lundekanniks overdragelse af jord til Esrom kloster, attesteres af prioren med egen hånd og konventets segl (!). I det andet brev fra 1180, som er en stadfæstelse af odensemunkenes privilegier, optræder prioren blot som underskriver [30].

Vor viden om priorerne for det øvrige land er mere spredt.

3 af priorerne fra Roskilde Frue kloster i den sidste trediedel af 1100tallet er kendte. Det drejer sig om en Henrik, der var medunderskriver på et af Absalons gavebreve til klostret. Desuden om en præst

[26] Nyberg s. 15–23.

[27] LMCL s. 24 30/1 og s. 98 24/4.

[28] LMCL s. 129 21/5.

[29] LMCL 11/3, 18/5 og 17/9 m. fl.

[30] DD I:2 nr. 185. – DAM s. 263. Ifølge R. Hornby m. fl., Danmarks gamle Personnavne I:1. Kbh. 1936–40 sp. 69 er der tale om samme person. DD I:2 regner dog i registret under Eskericus ikke med, at dette er en anden form af Astricus.

og kannik Absalon, hvis død er noteret i Liber daticus [31]. Og endelig omtaler abbed Vilhelm af Æbelholt i et brev til nonnerne ligeledes deres prior, idet dennes søn er stukket af fra Æbelholt kloster iført klosterklæder og har efterladt disse i Frue kloster. Nu ønsker Vilhelm at få dem tilbage [32].

Bergen kloster havde to provisorer blandt de gejstlige underskrivere af fyrst Jaromars grundlæggelsesprivilegium for klostret. Det er et mærkeligt fænomen, at der er to provisorer (eller priorer). Jeg er ikke stødt på det andetsteds. Grunden til, at der var to, er formodentlig, at klostrets ejendomme lå spredt, både på Rygen og på fastlandet, og at det var et »koloniseringskloster« i et område, der først for nylig var kristnet.

Slangerup klostres prior er kendt i et enkelt tilfælde som underskriver af et privilegium til Esrom kloster for Nøddebo landsby. Han benævnes som hr. præst, prokurator for slangerupnonnerne, og står ret langt ned i rækken af underskrivere, efter både kanniker og Æbelholts prior og subprior, lige før de verdslige underskrivere [33].

I Dalum kender vi prioren i 1267, fordi han da er blandt dem, som kardinal Guido forkynder skal lyses i band [34].

Asmilds prior ser vi optræde i sin embedsrolle i forbindelse med striden mellem viborgbispens og domkapitlet. Sammen med domkapitlets provst overdrager han bispens noget gods – sandsynligvis som betaling for at denne måtte give afkald på St. Margrethe kirke i Asmild [35].

Ring klostres prior er blandt underskriverne af århusbispen Peder Vognsens testamente i 1203. Han optræder her efter mandsklostret Vejerslevs abbed, men før to kanniker fra bispens kirke [36].

Ribe nonneklostres prior bliver i 1234 sammen med ribebispen og ærkedegnen i Ribe pålagt at skaffe cistercienserne erstatning for uretfærdige domme [37].

Det ovenfor brugte materiale kan deles ind i tre grupper: Liber daticus, breve underskrevet af blandt andet priorer og endelig mere tilfældige oplysninger om priorer (Dalum, Ribe).

[31] DAM s. 43. – LMCL s. 293 18/11.

[32] SRD VI s. 25.

[33] Codex Esromensis, udg. af O. Nielsen. Kbh. 1880–81. S. 117.

[34] DD II:2 nr. 86.

[35] DD I:2 nr. 174.

[36] DD I:4 nr. 82.

[37] Bullarium Danicum (1198–1316), udg. af A. Krarup. Kbh. 1931. Nr. 262.

Det almindeligste synes at være, at klostrets prior har været præst. Der er eksempler på det for Bosø, Børringe, Roskilde og Slangerups vedkommende, og oplysningerne om Bergen og Ring klostre tyder stærkt på det. Gejstlige kom altid før verdslige, når dokumenter skulle underskrives. Roskilde Frue klostrets prior har muligvis i det andet tilfælde været en verdslig, siden abbed Vilhelm omtaler hans søn. Cølibatet var imidlertid endnu ikke fuldstændig gennemført, og der er flere eksempler på børn af gejstlige. Enkelte notitser fra Lund tyder på, at det har været mænd fra nonneklostrenes »faderklostre«, som har været valgt til at tage sig af deres forretning. Umiddelbart forekommer det urimeligt, at det skulle have været almindeligt, at prioren har været en munk; det må have været svært at forene priorarbejdet med munkelivet. Det er umuligt at se, hvilken social klasse priorerne kommer fra. Formodentlig har de hørt til blandt de velhavende i samfundet; derpå tyder det faktum, at de ofte var præster, og det, at de optrådte som vidner og brevunderskrivere.

Præster og lægbrødre

Nonnerne havde brug for præster ikke blot som kapellaner, men også som skriftefædre. Almindeligvis havde nonnekonventet det privilegium at kunne vælge ikke blot deres kapellan, men også deres skriftefader. Inden for cistercienserordenen var faderabbeden imidlertid samtidig visitator og skriftefader. Dette hverv kunne han uddelegere til en anden, som inden for den her behandlede periode ikke behøvede at være en cistercienser, men i slutningen af perioden endog kunne være en tiggerbroder. Formodentlig har faderabbeden ligeledes skullet vælge kapellanerne til cisterciensernonnernes kirker, eller i hvert fald skullet billige valget.

I mange klostre var antallet af klerke tre, for at de kunne sikre højtideligholdelsen af de tre daglige messer. De små og fattige huse kunne dog sandsynligvis klare sig med en kapellan, der så måtte tage sig af alt både skriftefaderens, kapellanens og priorens virksomhed. Dette er ganske vist skrevet om benediktinerne, men gælder utvivlsomt også for de andre ordener, som er repræsenteret herhjemme, før tiggersøstrenes klostre dukkede op.

Om lægbrødrene skriver Ph. Schmitz, at man ved nonneklostrene i middelalderen ret ofte mødte adskillige lægbrødre, som nonnerne betroede visse ydre affærer, godsernes administration og jordernes udnyttelse. Visse konverser, »tilbudt« nonneklostrene, var præster og kunne således yde dem værdifulde tjenester. Undertiden udpeger nonne-

klostrene en eller anden af konverserne til at blive præst og sørger for, at han kan blive uddannet hertil. Også cistercienserinderne havde lægbrødre boende ved klostret, ved vi fra generalkapitlets statutter, hvoraf det fremgår, at disse dog ikke regnes så højt som mandsklostrenes lægbrødre [38].

Uden for Lund stift ved vi meget lidt om nonneklostrenes præster.

Slangerupnonnernes prior var præst, men der er ingen oplysninger om, han er nonnernes præst eller præst et andet sted.

I Roskilde har vi en mærkelig oplysning i Liber daticus om en dominikanerbroder død 19/8 1233–66: frater Sancte Marie et fratrum predicatorum Roskildis. Jeg kan ikke se andet, end at Sancte Marie vil sige Maria eller Frue kloster, og at der ved dette har været en dominikaner, der har virket som kapellan eller fået tildelt hvervet som skriftefader af sørøabbeden [39].

- Kendskabet til forholdene inden for Lund stift skyldes Liber daticus. Om mænd ved nonneklostrene i Lund stift fremgår heraf, at der var en som var præst og lægbroder, en der var præst og munk, to som var lægbrødre og munke samtidigt, to der var munke og fire der var konverser (lægbrødre) [40]. Den ene, der var præst og lægbroder samtidigt, lader sig muligvis forklare som en af disse konverser, der har været præst, eller som nonnerne har givet en uddannelse til præst. Præsten, der samtidig var munk, angiver sandsynligvis, at klostret har fået en af faderklostrets munke, der var præsteviet til at være skriftefader eller kapellan for dette. De fire lægbrødre har som ovenfor nævnt arbejdet uden for klostret. De har ikke været tilsluttet noget andet klostersonfund, således som rimeligvis heller ikke den lægbroder, der var præst, har det. De to munke ved et nonnekloster er lidt af et problem; hvad har de foretaget sig der? Muligvis har de været klerke samtidig og bistået nonnerne ved gudstjenesten. De to, som angives at være lægbrødre og munke samtidig, er noget som ellers ikke er kendt, så vidt jeg kan se. Den mulighed foreligger, at skriveren har skrevet forkert, dersom det ikke skyldes, at vor viden om forholdene ved middelalderklostre er for ringe. Til de her omtalte præster, munke og lægbrødre ved nonneklostrene kommer muligvis de priorer for nonne-

[38] Schmitz s. 228–231. – Nyberg s. 15–23.

[39] LMCL s. 205.

[40] LMCL 21/1, 27/1, 20/2, 24/2, 6/4, 17/4, 27/4, 29/4, 15/6 og 26/6. Heraf en Sven Thordsen fra Bosø, død 27/1. Muligvis kan denne konvers være grundlæggeren Thords søn. Jvf. L. Weibull, Nordisk Historia II Stockholm 1948 s. 433: Skånes kyrka från äldsta tid till Jacob Erlandsens död 1274. S. 532 f.

klostrene, som også var munke og/eller præster, i alt tre. De er ikke inddraget her, da det er umuligt at se, om de blot har været priorer for nonneklostrene og præst/munk ved et andet kloster. Da de to af de tre omtales som værende fra Allehelgensklostret, mens præsterne, munkene og lægbrødrene i øvrigt omtales som værende fra de respektive nonneklostre, er jeg mest tilbøjelig til at tro, at de ikke har haft forbindelse med nonneklostrene som andet end priorer.

NONNEKLOSTRENES INTERNE FORHOLD

Priorisser, nonner og lægsøstre

Der er i nonneklostre som i mandsklostre forskel på folk. De, der havde aflagt fuldt løfte, og som i særlig grad brugte deres tid på bøn og gudstjeneste samt læsning af psalmerne, bibelen m. m., kaldtes nonner, sorores, moniales, sanctimoniales, mens de, der havde aflagt det mindre løfte og betjente nonnerne på forskellig vis, kaldtes lægsøstre, conversae.

Lederen af nonneklostrene var abbedissen eller priorissen og havde stort set samme funktioner som mandsklostrenes abbed eller prior. I den her behandlede periode er der ingen omtale af abbedisser. Klostrenes ledere synes generelt at have været priorisser. Normalt skulle dette indicere, at klostrene ikke var særlig betydningsfulde, men det kan også blot betyde, at de er underlagt et andet kloster. Her er det værd at bemærke, at det eneste nonnekloster herhjemme, om hvilket det kan siges, at materialet vedrørende klostrets ledere er dækkende, St. Maria og Peder i Lund, som er et stort og anset kloster, ikke har haft abbedisser, men priorisser. Muligvis kan dette betyde, at klostret har været meget nært underordnet Allehelgensklostret i Lund og dets abbed. Måske skal man her søge forklaringen på, at St. Maria og Peder er det eneste nonnekloster, der er optaget i kapitlets broderskab.

Nonnerne og lægsøstre i de danske klostre kendes hovedsageligt fra Nekrologiet og Liber daticus. Det er desværre sjældent, at disse kvinder er nævnt med andet end deres fornavn, og der er kun meget lille mulighed for at se, hvilke familier nonnerne tilhørte, om rekrutteringen til klostrene var lokal, eller hvor store klostrene var.

I Lund stod St. Maria og Peder kloster i broderskabsforbindelse med domkirkens kapitel, og klostrets døde nonner blev derfor noteret i *Memoriale Fratrum* [1]. Heri var der 1140–70 nitten optegnelser for Alle-

[1] St. Maria og Peder kloster er ikke nævnt i NLs broderskabsliste, men Weilbull antager s. LXIV i NL, at klostret stod i broderskab med domkapitlet.

helgensklostret, tretten for Dalby augustinerkloster, tretten for Roskilde domkapitel, fem for St. Knuds kloster i Odense, tretten for Viborg domkapitel, 1144–70 syv for Herrevadklostret og ca. 1145–70 seksten for St. Maria og Peder kloster [2]. Dette tal beretter ganske klart om nonneklostrets størrelse og anseelse. Bortset fra Allehelgensklostret tegner Maria og Pederklostret sig for de fleste notitser.

I de seksten optegnelser er der medregnet notitser om mænd ved klostret. Hvis nonnerne og lægsøstrenes antal skal gøres op efter Nekrologiet og Liber daticus, som dækker samme periode, bliver der i tiden op til 1170 femten, op til 1200 toogfyre og op til 1266 et hundrede og seksogtyve notitser. Af disse et hundrede og seksogtyve er fire lægsøstre, den ene af disse endda ganske ung, »puella«, og otte priorisser. En af nonnerne var novice, og to var forsangere [3]. Desuden ved vi om en af nonnerne, at hun (formodentlig da) havde været gift, da hun har en søn, en magister Niels Blec [4]. Endvidere er der en nonne, som var Sacer's søster, soror Saceri, men hvem denne Sacer var, er ikke til at vide [5]. Den eneste nonne, som det er muligt nøjere at placere, er Margaretha Esberni Muli, altså Esbern Mules hustru. Esbern Mule er sikkert den Esbern eller Asbjørn Mule, som nævnes i ærkebiskop Absalons testamente og således sandsynligvis har hørt til dennes slægt [6].

Om nonnerne i Bosø kloster er der i Liber daticus op til 1200 fem og op til 1266 tredive notitser i alt. Heraf var tre priorisser, men der er ingen lægsøstre optegnet. Den ene af priorisserne har vi bekræftet i pavebrevet fra februar 1182, og hun er således død mellem 1181 og ca. 1200. Der er desværre overhovedet ingen supplerende oplysninger om disse nonner, og sandsynligvis kan heller ikke antallet af optegnelser her angive noget om klostrets størrelse, som det gjorde for St. Maria og Peder klostres vedkommende, da Bosø kloster ikke har været i broderskab med lundekapitlet, og derfor kun over for kapitlet gavmilde nonner er blevet noteret.

Der er overhovedet ingen nonner eller lægsøstre nævnt for Børringe

[2] NL s. LXIV f.

[3] LMCL 4/5, 27/1, 8/5 og 3/8.

[4] LMCL s. 188 29/7. I denne forbindelse er det interessant at bemærke, at der dels i Absalons testamente (DD I:4 nr. 32), dels i flere notitser i LMCL er eksempler på mænd med tilnavnet nonne, »monialis«. Dette kunne antyde, at nonnerne måske ikke altid har ført et lige fromt liv.

[5] LMCL s. 254 5/10.

[6] LMCL s. 180 21/7 og note 1.

før 1266 i Liber daticus. Vi har kendskab til klostrets priorisse i 1268 gennem nogle breve. Disse drejer sig om jord, som Estrid, søsteren til Jacob Erlandsens bror Anders' hustru, har skænket Roskilde Clara kloster, da hun i 1262 gav sig ind i Børringe kloster. Anders Erlandsen har »... hvordan det nu er gået til, utilbørligt...« tilbageholdt denne gave og bliver i 1268 af Estrid, der i mellemtiden er blevet priorisse, anmodet om at aflevere jorden til Claraklostret. Det gør han så efter et par måneders forløb. Anders var et tiptipoldebarn til Skjalm Hvide, og Estrid hørte således til blandt de store i landet [7].

Andre klostre, der er nævnt i Liber daticus eller Nekrologiet, er Viborg, Asmild, Randers, Ribe og Slangerup, hver med en nonne, samt Roskilde med to nonner. Ingen af disse er det muligt at identificere; for ribenonnens vedkommende er der nævnt, at hun var »professa«, d. v. s. havde aflagt sit løfte [8].

Inden for Hvideslægten er der som allerede tidligere omtalt en kvinde, som bliver nonne i Roskilde Frue kloster. Desuden er der omtalt to andre, som bliver nonner, og om hvem jeg har formodet, at de også har været indgivet i Roskilde Frue kloster. Muligvis har de dog været knyttet til et andet kloster for eksempel Lund, hvor en fjern slægtning var nonne [9].

Imellem abbed Vilhelms breve er der flere til nonner i Slangerup. Et, som er stilet til priorissen og nonnerne K. & J., et til K. & J. alene og endelig et til to kongedøtre, som tilsyneladende uden grundlag normalt regnes for nonner i Roskilde Frue kloster. I virkeligheden må de have været nonner ved Slangerup Nikolaj kloster. I slutningen af brevet til kongedøtrene nævner abbed Vilhelm nemlig nonnerne K. & J., som de to førstnævnte breve er stilet til. Endvidere er der i brevet til kongedøtrene tale om en søn T., som muligvis kan være den søn Thomas, der er omtalt i brev nr. 29, stilet til K. & J. [10].

De få eksempler, som eksisterer fra den her behandlede tid, på fra hvilket socialt lag nonnerne rekrutteredes, viser, at de kom fra samfundets fornemste lag, fra kongeslægten og Hvideslægten, samt fra den del af befolkningen, som magistre og præster rekrutteredes fra. Det stemmer helt med udenlandske forhold. Nonneklostre var ikke for alle og enhver; var det et religiøst foretagende, var det kun for overklassen.

Morsomt er det i den forbindelse at læse abbed Vilhelms brev til de

[7] DD II:2 nr. 103 f og 115.

[8] LMCL 10/2, 21/3, 17/4, 29/6, 3/7, 20/9 (også i NL) og 26/11 (også i NL).

[9] SRD IV s. 467.

[10] SRD VI s. 23–27.

to kongedøtre: Disse sammenlignes med Lucifer, som var værdigere end de andre skabninger, men blev hovmodig og derfor uhjælpe­ligt faldt ned i mørket, hvorfra han som djævel misunder mennesket, at det ved dets ydmyghed har alt det, han mistede ved sin ondsindethed og forfængelighed. Thi som Gregor siger: de størres skæbne skal være en advarsel for de mindre, thi hvis Guds engel ikke skåner dem, hvordan skal man så tro, at et menneske af støv og aske skånes, hvis det synder. Og videre: det er nødvendigt, at alle vore handlinger modnes i ydmyghedens nåde, fordi den, som samler dyden uden ydmyghedens nåde­gaver, er lig manden, som bærer støv i blæsten. Alle disse påmindelser fra abbed Vilhelm tjener som baggrund for hans formaning til dem om ikke at være drikfældige. Nu er ydmygheden et meget væsentligt punkt hos munkene. I Benedikts regel er et af de første kapitler helliget den, og et af Bernhard af Clairvaux's mest berømte skrifter er *De gradibus humilitatis*. Alligevel er det nok ikke ganske tilfældigt, at Vilhelm ind­leder sit brev til kongedøtrene på denne måde. De bør, idet de er ydmyge, være et eksempel for andre.

I brevet stilet til de to nonner i Slangerup K. & J. siger Vilhelm, at han af sin kære søn Thomas har hørt, at disse to jomfruer ikke altid var lige fromme. Han minder dem om, at de har viet sig til Gud og givet afkald på denne verden med dens falske ære og roden til alt ondt, begæret efter timelige ting. De må ikke lade sig forstyrre af ydre ting, for at ikke brudgommen, når han kommer, skal finde dem som tåbelige jomfruer, der ikke har den gode samvittigheds olie på deres lamper.

Disse to breve er det eneste indblik, vi får i livet inden for klostrene [11]. At kongedøtrene har været fordrukne og K. & J. nogle forfænge­lige damer, kan man dog ikke læse ud af brevene. Vilhelm hørte ikke til de mindst fanatiske i landet og var desuden ynder af et blomstrende ordvalg.

Vi har ingen oplysninger herhjemme om, hvad nonnerne beskæf­tigede sig med. Formodentlig har det svaret til, hvad man foretog sig i nonneklostre i udlandet.

[11] I denne forbindelse bør dog også pavens brev til Roskilde Frue kloster 20/7 1257 (DD II:1 nr. 230) nævnes. Det fremgår heraf, at det undertiden kunne være ganske byrdefuldt for nonneklostre at have verdslige kvinder boende. Det har ikke været billigt. Desuden har det formodentlig betydet en overskridelse af klostrets klausur.

Nonneklostrenes kirker

Kirkerne er de eneste større rester, vi har fra den tidlige middelalders klostre. Selve klosterbygningerne er ofte bygget om i senmiddelalderen, hvorved næsten ethvert spor af de tidligere bygninger er forsvundet.

Det har været lettere i enkelte tilfælde at rekonstruere, hvordan nonnernes kirker har set ud. Et generelt træk er, at nonnernes plads i disse har været i vestenden, i vestkoret, adskilt fra og hævet over resten af kirken, så de uden at blive distraheret har kunnet følge gudstjenesten. Klosterkirker, hvor vi bedst har bevaret sporene efter nonnerne, er Slesvig Johannes kloster, Hundslund (nu Dronninglund) og Dalum kirker.

NONNEKLOSTRENES GEOGRAFISKE OG ORDENSMÆSSIGE FORDELING

Kortene over danske nonne- og mandsklostre før tiggerordenernes ankomst til landet skal tjene to formål.

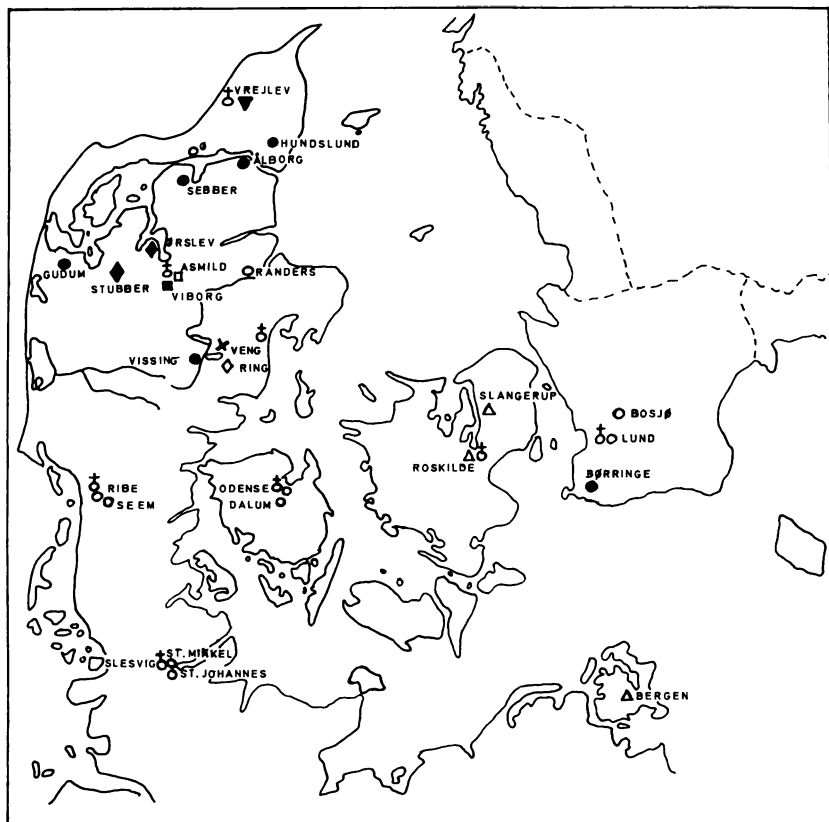
For det første skal de give en fornemmelse af fordelingen på sted og orden i sammenligning med mandsklostre. For det andet skal de give fordelingen af klostre grundlagt før og efter det første benediktinske generalkapitel i Lund, så vi kan se, hvorvidt dette har betydet noget for, hvilke ordener de nye klostre kom til at tilhøre.

Sted og orden i sammenligning med mandsklostrene:

Før 1275 er der herhjemme i alt 22 kvindeklostre og 31 mandsklostre, tilhørende benediktiner-, augustiner-, cistercienser- og præmonstratenserordenen.

Desværre giver kortene et lidt forkert billede af antallet af klostre, idet klostre, som er ophævet og overført til et andet sted, er anført, så det ser ud, som om de eksisterer begge steder på samme tid. Dette gælder for Seem (Ribe og Løgum), Slesvig St. Mikkel (Slesvig St. Johannes og Guldholm, successivt Ryd), Vejerslev (Alling), Sminge (Veng cistercienserkloster, successivt Kalvø cistercienserkloster og Øm), Odense nonnekloster (Dalum), Næstved (Skovkloster), Eskilsø (Æbelholt) og Vä (Bäckaskog).

Det er karakteristisk, at antallet af mandsklostre i Jylland var nogenlunde det samme som antallet af mandsklostre i det øvrige land, mens der var mere end dobbelt så mange klostre for kvinder i Jylland som på

NONNEKLOSTRE

⊕ Bispeøde

○ Benediktinerinder

□ Augustinerinder

△ Cistercienserinder

▽ Præmonstratenserinder

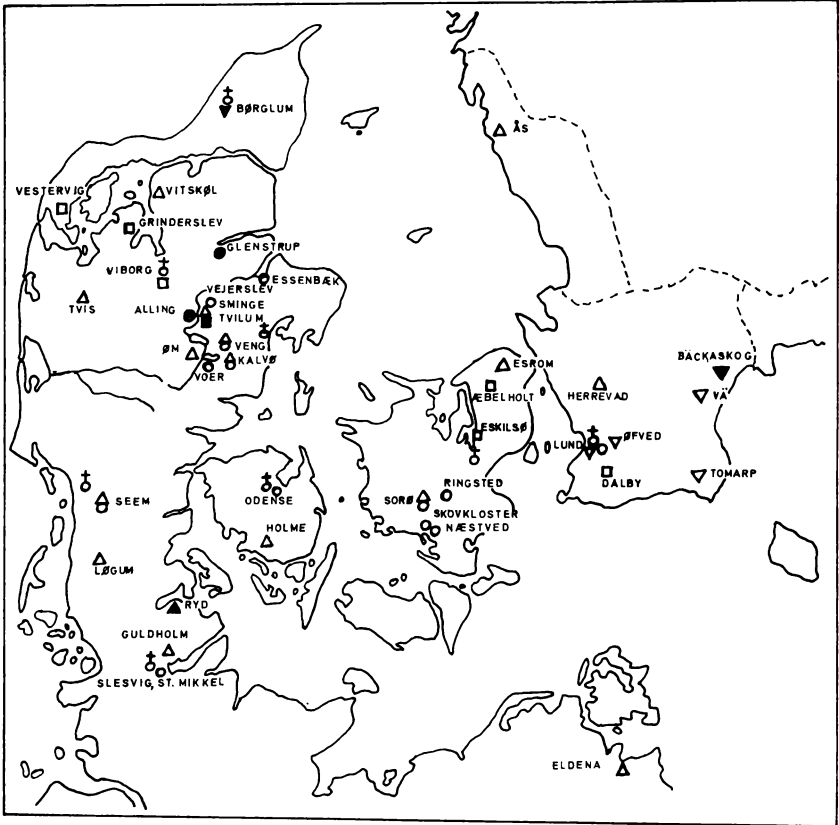
◇ Ukenåt orden

X Forsøg på grundlæggelse af et nonnekloster (før 1205).

Første sikre datering:

før 1205: åben signatur

1206-1275: sort signatur.

MANDSKLOSTRE

- ⊕ *Bispedæ*
- *Benediktinere*
- *Augustinere*
- △ *Cisterciensere*
- ▽ *Præmonstratensere*
- ⊕ *Benediktinere overgået til cisterciensere.*

Første sikre datering:

før 1205: åben signatur

1206-1275: sort signatur.

øerne og i Skåne. Mens mandsklostrene i Jylland først og fremmest er placeret langs Gudenåen, er de jyske nonneklostre især placeret langs Limfjorden. Nonneklostrene dominerer faktisk billedet i den del af Jylland, der ligger nord og nordvest for Gudenåen.

Sammenlignes antallet af henholdsvis mands- og kvindeklostre inden for de forskellige ordener, tegner der sig følgende billede for hele perioden:

	dobbelt- klostre	mands- klostre	kvinde- klostre
benediktinere	2	11	13
augustinere		5	2
cisterciensere		10	3
præmonstratensere		5	1
ukendt orden			3

Hos kvinderne var det almindeligste benediktinerindekloster. Der var i alt 15 klostre for benediktinerinder, mod 6 for kvinder af andre ordener. Blandt mændene var ca. $\frac{1}{3}$ af klostrene benediktinske, i alt 13, en smule færre end hos kvinderne, mens de andre ordener er langt stærkere repræsenteret hos mændene. Nord for Gudenåen er der fem, formodentlig seks benediktinske nonneklostre, hvoraf i hvert fald det ene, måske to, har eksisteret før 1205. I dette område er der ét benediktinsk munkekloster, Glenstrup. I Skåne er benediktinerinderne ligeledes i overtal med tre klostre, mens benediktinerne kun har et kloster, Allehelgensklostret.

De nonneklostre, som tilhører andre ordener end benediktinerordenen, er lagt i forbindelse med enten byer, hvor domkapitlet tilhører pågældende orden, eller i et stift (Roskilde), hvor interessen for en anden orden har været stærkt fremherskende på tidspunktet for klostrenes grundlæggelse, og fra hvilket der er et koloniseringsfremstød, med denne orden som et meget aktivt element.

Dette tyder på, at benediktinerinderne var mere uafhængige af mandsklostrene end de andre ordeners nonner, hvilket udmærket bekræfter tilsvarende tendenser i udlandet.

Fordeling på ordener før og efter 1205:

Langt de fleste mandsklostre af de nævnte ordener er grundlagt før 1205. Af de seks klostre grundlagt efter 1205 er de tre (Alling, Ryd og Bäckaskog) i virkeligheden blot overflytninger fra de ældre klostre. De andre tre fordeler sig som et benediktiner-, et augustiner- og et

præmonstratenserkløster. For kvindeklostrene er forholdet et andet. I Skåne er der ét benediktinerindekløster, som først er kendt efter 1205, og i Jylland er der ni klostre, som er lige så sent kendte, heraf fem (måske seks) benediktinske. Af disse nye jyske nonneklostre ligger de otte i Nordjylland. Heraf er de fire (fem) benediktinske, sådan som også det ene af de to mandsklostre, som grundlægges efter 1205, i Nordjylland er det.

Uvilkårligt spørger man: er disse tal udtryk for, at der på denne tid i Nordjylland er opstået en stærk interesse for klostergrundlæggelser, og da denne hovedsageligt var til gunst for benediktinerne – en genoplivning af de danske benediktinerklostre efter, at de i 1205 har organiseret sig? [1].

I så fald skulle denne genoplivning især have givet sig udtryk inden for kvindeklostrene, og det er interessant at prøve at sammenligne dette med tendensen inden for de religiøse kvindebevægelser i vort nærmeste udland, Tyskland og Nederlandene.

Tidens stærke religiøsitet greb i disse lande især kvinderne, der søgte optagelse først i præmonstratensernes dobbelt- og kvindeklostre, senere, da adgangen til disse lukkedes, i cisterciensernonneklostre. Da i 1228 også cistercienserordenen lukkede for optagelsen af kvinder, dannede disse samfund, som ikke tilhørte nogen orden, men strengt forpligtede sig til at følge den kvindelige fromheds bud i kyskhed og fattigdom, bøn og faste.

Også herhjemme synes det som først og fremmest kvinderne har været grebet af trangen til at leve et klosterligt liv. Derimod er denne trang ikke kanaliseret i cistercienserinde- eller præmonstratenserindeklostre (end ikke i tiggersøstreklostre, af hvilke der ca. 1260 kun grundlægges to i Danmark, begge i Roskilde). Den synes derimod at være kanaliseret i benediktinerordenen, hvis regler var mindre strenge end de reformerede ordener, cisterciensernes og præmonstratensernes regler. Denne ordens nonneklostre var desuden tilsyneladende mindre afhængige af mandsklostrene end de øvrige ordeners nonneklostre.

[1] Det er et besynderligt forhold, at netop alle disse jyske klostre, som først ret sent er omtalt, er dårligt dækket af vore kilder. I Slesvig har vi dog en beretning om Guldhøls grundlæggelse, på Sjælland Saxo og abbed Vilhelm, og i Skåne lundebøgerne, mens odense nonnernes tilknytning til kapitlet har betydet, at nonneklostret af og til nævnes i kilder til kapitlets historie. For Nordjyllands klostre er der meget lidt at hente i disse kilder. Den væsentligste kilde til disse klostre bliver således fru Gros testamente, hvori de fleste er nævnt, mange af dem for første gang. Jvf. s. 16 note 81.

SLUTBEMÆRKNING

Ph. Schmitz peger i indledningen til sit bind om benediktinerindeklostrenes historie på, at nonneklostrenes virksomhed i højere grad end munkenes har været indadvendt, kontemplativ og derfor afspejles mindre i de efterladte kilder. Dette er muligvis en del af forklaringen på, at kildematerialet for de danske nonneklostre er så sparsomt. Rent kontemplativt har sigtet nu ikke altid været, når nonneklosteret på Rygen blev grundlagt som led i koloniseringen af Rygen. I datiden må kongen og roskildebispens have regnet med, at dette kloster udfoldede en udadrettet virksomhed, således at det befordrede områdets kolonisering. Men hvorfor er kildematerialet da så dårligt? Muligvis skyldes det en ringere litterær uddannelse, at der ingen krøniker er fra kvindeklostre. Kvinderne, der havde mænd til at lede deres timelige såvel som åndelige liv, havde i ringere grad brug for at mestre læsning og skrivning. Det er karakteristisk, at vor viden om kvindeklostrene stammer fra privilegier og tilfældige notitser i værker forfattet i mandsklostre. I fru Gros' testamente doteres kvindeklostrene imidlertid på lige fod med mandsklostrene. Mands- og kvindeklostres sociale status har måske ikke været så forskellig endda. Men en gruppe, som ikke selv har haft gode muligheder for at udtrykke sig skriftligt og derfor kun kendes gennem andres beretninger, kan ikke regne med at blive fuldgældigt beskrevet. Dette er sandsynligvis baggrunden for, at en udtalelse som Hal Kochs: kvindeklostrene spillede en betydelig mindre rolle end mandsklostrene, er mulig. Det er mit håb, at den usikkerhed med hensyn til kvindeklostrenes data, som prægede Hal Koch, hermed er blevet mindsket.

PS. Artiklen er en lettere bearbejdning af speciale, indleveret ved Københavns Universitet den 1. februar 1971.